

אמירת 'שירת הים' ואמירת 'תיקון' בליל שביעי של פסח¹

שמואל אריה ישמח, הגרעין התורני הדר להדר חיפה

מנהג רבים לקרוא ברוב עם את 'שירת הים' בחצות הלילה של שביעי של פסח. במעמד הנשגב שהיה בשעה זאת בביתו של הגרי"מ חרל"פ התעלה כל הציבור לגבהי מרומים, וחש כאילו רגליו עומדות על שפת הים.

במאמר זה נשתדל לעמוד על מקורותיו של מנהג זה, שהולך ומתפשט. נבדוק באיזו שעה יש לומר את השירה, ונבחן האם ראוי לאמץ את המנהג, ובאלו תנאים, או שמא עדיף למי שאבותיו לא נהגו בו להימנע ממנו.

לשם כך נעמוד על כמה נקודות: הבעיות שעלולות להתעורר באימוץ מנהגים חדשים (פרק א), מתי אירעה קריעת ים סוף (פרק ב), מדוע העלימה התורה את היום והשעה בה אירעה קריעת הים (פרק ג), האם ראוי לשורר על נס בו מתו אויבי ישראל (פרק ד), מהם מקורותיו של מנהג אמירת 'שירת הים' (פרק ה), מהם מקורותיו של מנהג אמירת ה'תיקון', חילוקי הדעות בנידון, והאם ע"פ הקבלה תשה"מ הוא חובה בליל שביעי של פסח (פרק ו).

פרק א – חשיבות אפשריים באימוץ מנהגים חדשים:

המנהג לומר את 'שירת הים' בחצות הלילה של שביעי של פסח הולך ומתפשט בקהילות שונות.

זכינו בדורנו לקיבוץ גלויות, ובני העדות השונות לומדים זה ממנהגי זה. גם מנהג 'שירת הים' מאומץ לעיתים על ידי אנשים שאבותיהם לא נהגו בכך. הדבר דורש בירור והכרעה על ידי חכמי ישראל, שכן כמה בעיות עלולות להיות ב"אימוץ" מנהגים חדשים²:

---

¹ התפרסם בירחון האוצר (כרך יד, עמ' קלד). אשמח לקבל הערות (לכתובת המייל SHMUEL6520@GMAIL.COM). נושא שירת הים וכן התיקון לליל שש"פ (פרקים ה-ו במאמרנו) נסקרו בספרי מלקטים רבים, והטעויות במקורות שהובאו על כך מרובות. במאמרנו הזכרנו טעויות של ספרים אחרים רק במידה ומדובר בספר מדויק בדר"כ, או בטעות שחוזרת על עצמה בספרים רבים, וכדו'.

² על חשיבות שמירת המנהגים באופן מדויק ראה במהרי"ל (הל' יו"כ יא, הובאו בדרכ"מ וברמ"א או"ח תריט א): "אמר מהר"י סג"ל אין לשנות מנהג המקום בשום ענין, אפילו בניגונים שאין מורגלים שם. וסיפר לנו מעשה בעצמו שהיה שליח ציבור פעם אחת בקהלת רעגנשפורג בימים הנוראים, והיה מנגן כל התפלה כמנהג מדינת אושטרייך כי כן המנהג שם. והוקשה בעיניו שהיו אומרים הפטרה בניגון בני ריינוס... לימים מתה בת הרב ביום כפור והצדיק הרב הנזכר עליו הדין שלקתה בתו על מה ששינה מנהג המקום". עוד על חשיבות ההקפדה על המנהגים ראה בבבלי מנחות לב. "אמר רבה אמר רב כהנא אמר רב: אם יבא אליהו ויאמר חולצין במנעל. שומעין לו, אין חולצין בסנדל - אין שומעין לו, שכבר נהגו העם בסנדל", ובשו"ת מהרי"ק (שורש ט) האריך בחומרת שינוי המנהגים וכתב שאם הדבר הונהג ע"פ חכמי המקום הולכים אחר המנהג אף כנגד ההלכה (ויש סייגים רבים לכלל זה), והביא שכ"כ המרדכי, וברמ"א (או"ח תרצ יז) "אין לבטל שום מנהג או ללעוג עליו, כי לא לחנם הוקבעו (ב"י

- א. החלשת תוקפם של מנהגי אבות, שהרי אימוץ מנהגים חדשים מטשטש את ההבחנה שבין 'תורת אמך' לבין מנהגים חדשים שאומצו.³
- ב. ישנם מנהגים שבכוונה נמנעו מהם בקהילות מסוימות, משום שיש פקפוקים על מנהגים אלו.⁴
- ג. אימוץ המנהג גורר לעיתים פגיעה במצוות או בהנהגות טובות.

נביא כעת שלש דוגמאות לדבר, אך לפני כן נבהיר ונדגיש: אין בכוונתנו לטעון כי המנהגים שנביא הם בעייתיים, ואף אין בכוונתנו לפרוס את כל המקורות בנושא. כוונתנו היא רק להביא דוגמאות לכך שיש לבחון כל מנהג לפני אימוצו ולהתייעץ עם תלמידי חכמים, שהרי מנהגים שנראים להמון העם כמצויינים, לעיתים טומנים בחובם בעיות הדורשות שיקול דעת.

- א. מנהג גזיזת שערות הילד לראשונה ('חלאקה') בל"ג בעומר הסמוך להיותו בן שלש⁵ מאומץ לעיתים על ידי משפחות שאבותיהן לא נהגו בו. משפחות אלו אינן פונות לתלמיד חכם כדי לשאול האם לאמץ את המנהג, כיון שאינן יודעות על הבעיות שעלולות להתעורר בעקבות המנהג: 1- לפי חכמי הנסתר אין לגלח את השערות בכל תקופת ספירת העומר, עד לחג השבועות (טור ברקת לר' חיים כהן, תלמידו המובהק של מהר"ח"ו, או"ח הל' פסח, דפוס אמשטרדם ת"ד דף פט, ועוד). 2- ההימנעות מגזיזת שערות הילד עד לגיל 3 בעייתית, שהרי חכמי הנסתר כתבו ששערות ארוכות הן דבר שלילי (טעם זה שמעתי מהגר"צ מוצפי שליט"א). 3- יש חשש שמנהג זה הוא חיקוי של 'חוקות הגויים' (שרשי מנהגי אשכנז, חלק ג). 4- המנהג עלול לגרום צער לילד, שכן שערותיו הארוכות מפריעות לו.

בשם א"ח", ובמג"א שם הביא: "וכתב רמ"א בתשובותיו (סי' כ"א) בשם מהרי"ק (שורש קמ"ד) דאם נמצא המנהג באיזה פוסק אין לבטלו אפי' בשעת הדחק אין לשנות מנהג כדאמרינן בבני בישן, ואפילו יש במנהג צד איסור אין לבטלו כמו שכתב מהרי"ק (שורש ט), ואפי' במנהג מקום אחד אמרי' שמבטל הלכה. מיהו אם נשתנה הענין מאשר היה בזמן הראשונים - רשאים לשנות המנהג לפי הזמן עכ"ל. ומהרא"ש בביאורי סמ"ג כתב: הא דאמרינן מנהג עוקר הלכה היינו אפילו רוב דיעות סבירא ליה אסור והתלמוד מסייע להו והמנהג הבנוי על פי הפסיקתא או ספרי' חיצונים - אמרינן מנהג עוקר הלכה דודאי כך קבלו אבותינו איש מפי איש עכ"ל. ודוקא מנהג שנתסד ע"פ ותיקין כמ"ש המרדכי אבל מנהג שאין לו ראייה מן התורה אינו אלא כטועה בשיקול הדעת...". וראה בביאור"ה שם שאם יש במנהג איסור יש לבטלו, ודלא כמג"א הנ"ל.

³ כעיי"ז ביאר ברמב"ם את טעם איסור 'בל תוסיף' (מורה נבוכים ח"ג, פרק מ"א).

⁴ כעיי"ז ביאר בספורנו (דברים יג, א) את טעם איסור 'בל תוסיף': "כי אולי תוסיף דבר נמאס אצלו יתברך", וכעיי"ז בחינוך (מצוה תצד) ובר' בחיי (דברים ד, ב) שהביאו שהתוספת היא גרעון, עיי"ש טעמם.

⁵ על מנהג זה וכל המקורות בנושא ראה: שרשי מנהגי אשכנז, מאת הרב המבורג, חלק ג; נטעי גבריאל - תגלחת הילדים, מאת הרב גבריאל צינגנער; שער ראובן, מאת הרב ראובן כמיל, פלדהיים, ירושלים תשס"ח; תגלחת מצוה, מאת הרב שמעון גוטמן; הררים התלויים בשערה, מאת הרב צבי וייס. בספרנו אשי ישראל - ל"ג בעומר הארכנו יותר בנושא זה, ודנו מהי שיטת האר"י בנידון, ואכמ"ל.

ב. יש אשכנזים שאימצו את מנהג הספרדים לקרוא את קריאת שמע בקול רם⁶, מבלי לדעת שמנהג חלק האשכנזים (ויוצאי מרוקו) לקרוא בשקט הוא מכוון, ומטרתו למנוע מהקהל לצאת ידי חובה בשמיעת חבריהם⁷.

ג. יש שאימצו את המנהג (המצוי אצל רבים מהספרדים) לומר 'לחיים' לפני ברכת 'בורא פרי הגפן', מבלי לדעת שיש דעות שונות בנושא⁸, ושכמנהג זה עלולות להיות כמה בעיות: 1- ישנה בעיה להקדים את ברכת הבירו לשבח של השי"ת (פרמ"ג או"ח קעד; שכנה"ג שם; פלא יועץ ערך 'ברכות', ועוד). 2- אמירת 'לחיים' נועדה להכריז ולבקש ששתיית היין תהיה לברכה ולא לקללה, אע"פ שהיין הביא קללה לעולם. כאשר מדובר בכוס של מצוה הרי שיש בזה ביזוי מצוה לחשוב שתבוא קללה מיין של מצוה (נימוקי או"ח סי' רפט בשם אביו בעל הדרכי תשובה, וכ"כ בספרו דברי תורה, מהדורה ד אות לה, וראה דברי חמודות ברכות פ"ו אות קה שכן המנהג לומר לחיים רק בעת משתה).

גם בנידון דידן – אמירת 'שירת הים' - ניתן להעלות כמה סברות שיכולות להביא להתנגדות למנהג זה:

- א. בפרק ב' נעמוד על כך שלפי רוב המפרשים קריעת הים לא אירעה בחצות ליל שביעי של פסח, ולדברי כולם שירת הים אירעה לאחר חצות הלילה. לפיכך יש מקום לומר שאין טעם לשיר את שירת הים בחצות.
- ב. בפרק ג' נעמוד על כך שהתורה העלימה את הזמן בו נקרע הים, ונציע שהדבר נובע מהתנגדותה של התורה לשמחה על מיתת אויבי ישראל. בפרק ד' נפרוס את המקורות לכך שאין לשמוח במפלת הרשעים (ואת הדיונים סביב מקורות אלו). ניתן לומר שלפי דעות אלו יש להימנע ממנהג 'שירת הים' שהרי המצרים טבעו בקריעת הים.
- ג. בפרק ו' נביא כי כמה מחכמי ישראל נקטו שראוי לומר את ה'תיקון' לליל שביעי של פסח דווקא לאחר חצות הלילה, והתנגדו לשיטה לפיה ה'תיקון' יאמר במשך הלילה כולו. זאת משום שההישארות ערים כל הלילה מונעת את האדם מתשה"מ, דבר המחוייב בלילה זה ע"פ כתבי

⁶ מנהג הספרדים מיוסד על שו"ת רדב"ז (ח"ג, סי' תמו) המעיד על המנהג ומטעימו, וממנו בשלמי ציבור (ק"ש, ט), וכן בברכ"י (שיו"ב סו"ס סא).

⁷ שו"ת הרשב"א (ח"א, סי' תנב) שהובא במג"א (סא, ס"ק טז), תשובת רב האי גאון, שו"ת מן השמים (סי' פט), תו"י (יומא ע, ע"א, ד"ה ובעשור), אבודרהם (שחרית של חול), מנהיג (סי' לז), ועוד, וכן נראה שפסק גם השו"ע (סא, כו), שהרי הביא כן כ"ש אומרים (בתרא), וכ"פ ברמ"א (שם), וראה באורך בקובץ בית הלל, תמוז תשע"א.

⁸ מנהג קדום הוא לומר על היין 'לחיים'. יש שנהגו לומר 'לחיים' לפני ברכת הגפן (ראה תנחומא פקודי ב כ, דעת זקנים מבעה"ת פרשת שמיני, שבה"ל סי' קמ, ב"ח סי' קעד, ועוד), אולם האשכנזים יוצאי פולין נהגו לומר 'לחיים' רק לאחר ברכת היין (פרמ"ג וא"ר או"ח קעד. וראה רמ"א ושועה"ר וערוה"ש בסי' קעד מהם משמע שלא נהגו לומר 'לחיים' לפני הברכה, ובאר"י וברש"ש אין כוונת לתובה זאת), וכך נהגו גם חלק מחכמי ספרד בדורות שעברו (פלא יועץ מערכת ב ערך 'ברכות', שכנה"ג או"ח קעד הגה"ט ב בשם מהר"ר אשתרוק בן שאנ"ג, והשכנה"ג דחה דבריו אך בשו"ת מהר"י אלגזי תירץ את הדחיה, ודברי שכנה"ג בשם מהר"י אשתרוק הובאו בא"ר וכה"ח, וראה הלכה ברורה, מאת הרב דוד יוסף, סו"ס קעד).

האר"י האמיתיים. מעתה נראה כי הדברים אמורים מקל וחומר כלפי 'שירת הים' – מנהג שמקורותיו מבוססים פחות ממנהג אמירת ה'תיקון' – שהרי אף הוא עלול למנוע את הרבים מלשמש מיטתם בלילה זה.

ד. בקהילות מסוימות עלול מנהג 'שירת הים' להביא לביטול תורה, אם מפני ששעות הלילה עד לחצות לא ינוצלו כראוי, ואם מפני שהעייפות למחרת תגרום לביטול בית המדרש. ביטול הלימוד למחרת היום יש בו גם בעיה של פגיעה בחובת 'חציו ליי'. מי שמצטער כדי להיות ניעור בלילה עלול לפגוע במצוות שמחת יום טוב. ישנן קהילות בהן עלול המנהג לגרום לפגיעה בקריאת שמע בזמנה למחרת בבוקר, או לפגיעה בתפילת ותיקין, או לפגיעה במנהגם של בני קהילות מסוימות לקום במהלך הלילה לאמירת ה'תיקון'.

בהמשך המאמר נבחן את החששות שהעלנו, ונראה כי הם אינם מוסכמים. זאת ועוד: גם מי שיחשוש לכולם לא יוכל לבטל במחי יד את המנהג, אלא יהיה עליו "לחשב שכר מצוה כנגד הפסדה", שהרי בדרך כלל יש למנהג 'שירת הים' יתרונות גדולים: המעמד מעורר את הציבור להודות לה', גורם לציבור להעמיק ולעיין במעמד הנשגב של קריעת הים, מחזק את הקשר לרב הקהילה, מביא לדיבוק חברים, מעורר את הנפש לדביקות בהשי"ת, מביא הארה והתלהבות לכל היום כולו, ועוד יתרונות נוספים. בקהילות רבות המנהג מחזק את לימוד התורה בזמן המעמד, ואף בשעות שלפניו, שכן רב הקהילה דורש לפני המעמד, והשעות שלפני המעמד מנוצלות ללימוד תורה ברבים.

פרק ב - מתי אירעו קריעת הים ושירת הים?

מנהג 'שירת הים' בחצות מבוסס, לפי המפורסם אצל ההמון, על כך שקריעת הים אירעה בחצות הלילה (וכ"כ בנטעי גבריאל, פסח, ח"ג, פט"ו, א, בשם רבו האדמו"ר מפאפא "שכן מקובל") אולם, כפי שנראה מיד, הדבר כלל אינו ברור.

לכאורה יש סתירה בפסוקים בנוגע לשעת הקריעה: בשמות יד, פסוק כ"א נאמר "וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת יָדוֹ עַל הַיָּם וַיִּזְלַךְ יַי אֶת הַיָּם בְּרוּחַ קָדִים עָזָה כַּל הַלְיָלָה וַיִּשָּׂם אֶת הַיָּם לְחֶרֶב וַיִּפְקְעוּ הַמַּיִם". מפס' זה משמע שהים נבקע רק בבוקר. מצד שני אנו מוצאים בהמשך שמצרים נכנסו לתוך הים בעקבות עם ישראל, ואח"כ בפס' כ"ד מובא "וַיְהִי בְּאַשְׁמֹרֶת הַבֹּקֶר וַיִּשְׁקֹף יַי אֶל מִתְּנֵה מִצְרַיִם בְּעָמוּד אֵשׁ וַעֲנַן וַיִּהְיוּ אֶת מִתְּנֵה מִצְרַיִם", ובפסוק כ"ז מובא "וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת יָדוֹ עַל הַיָּם וַיִּשָּׂב הַיָּם לְפָנֹת בְּקֶרֶב לְאַיְתָנוּ". מפסוקים אלו משמע שלקראת הבוקר כבר הסתיימה ירידת ישראל לים, כניסת המצרים אחריהם, עליית ישראל מהים, וחזרת הים למקומו, והרי שקריעת הים היתה שעות רבות לפני הבוקר.

ניתן להציע כמה דרכים לפתרון סתירה זאת:

א. ניתן לומר ש'אשמורת הבוקר' היא בתחילת הבוקר ו'לפנות בוקר' הוא כשפונה ומסתיים הבוקר, וכע"ז מצאתי בכמה פרשנים (רס"ג, שכל טוב, ר' בחיי, אוה"ח הק'). נפרט את השיטות הפוסעות בדרך זו.

השכל טוב⁹ הסביר ש'באשמורת הבוקר' הכוונה בסוף האשמורה האחרונה של הלילה, שהוא תחילת הבוקר כשהאיר המזרח¹⁰, ו'לפנות בוקר' פירושו כאשר פנה והסתיים הבוקר, כלומר "בסוף ד' שעות, שהבוקר פונה והולך לו". לפי זה, מסתבר ששירת הים היתה בחצות היום בערך.

בראב"ע (בפירוש הקצר, פס' כד) הביא בשם רס"ג ש'אשמורת הבקר' היא האשמורה הראשונה של היום, ונראה ששיטתו מתאימה לשיטת השכל טוב. [וברס"ג, מהד' הרב קאפח, ד"ה 'לפנות בוקר' – סמוך לביאת הבוקר", ואולי כוונתו סמוך לסיום הבוקר]¹¹.

---

⁹ לר' מנחם בן שלמה (נכתב בשנת ד'תתצ"ט), מחכמי איטליה, הובא בתורה שלמה.

¹⁰ אשמורת הבוקר מתפרשת במכילתא על אתר 'עם הנץ החמה', ויש שגרסו במכילתא 'זה האיר המזרח' (כת"י מינכן, וכן בשכל טוב) או 'עמוד השחר' (הגהות הגר"א). ע"פ הרב יחיאל גולדהבר (משולחנו של יחיאל גולדהבר, בשלח תש"ע), עי"ש במאמרו.

¹¹ אמנם בתורה שלמה לגרמ"מ כשר (שמות יד, אות קעג) הביא מכת"י, שהביא בשם רס"ג ש'אשמורת הבוקר' היא האשמורה הראשונה של היום, ו'לפנות בוקר' הכוונה בדומה ל'כי פנה היום', עד כאן. והבין הרב כשר שליטת הגאון הים שב לאיתנו בסוף היום כולו (וראה מאור האפילה שפירש כך מעצמו, הביאו הרב גולדהבר), וישראל לפיכך אמרו כנראה את השירה בתחילת הלילה של מוצאי שביעי של פסח, וכתב הגרמ"מ כשר ששיטת הרס"ג מתאימה לדעת ר' משה הדרשן שסבר ששירת הים היתה ביום השמיני לצאת ישראל ממצרים (שיטתו מובאת ברש"י במדבר טו, מא, ולהלן אות ד' נדון בשיטה זו). לענ"ד הגאון הרב כשר טעה בזה, משום שכשם ש'לפנות יום' הוא סיום היום, כך 'לפנות בוקר' הוא סיום הבוקר, ולא סיום היום כולו, ואם כן דעת רס"ג תואמת לשיטת השכל טוב. וראה בלשון השכל טוב שהביא אף הוא את "כי פנה היום", ולמרות זאת נקט ש'לפנות בוקר' הוא בסיום ד' שעות, ומוכח א"כ כדברינו. אחר כתיבת המאמר מצאתי שהרב גולדהבר הביא שבפירוש מאחד מקדמוני ספרד, המבוסס רובו ככולו על פי"רס"ג, שם מובא שלדעת רס"ג "אשמורת הבוקר הראשון של יום, והוא ארבע שעות מרגע עלות השמש" (פורסם בקובץ החוקר, ב, קראקא תרנ"ד, עמ' 18). [אגב, הרב גולדהבר הביא את דברי המנהיג, הל' שבת, סי' נח, לפיהם 'לפנות בוקר לאיתנו' ביאורו בזמן שחרית. לענ"ד דברי המנהיג יכולים להתאים לדברי השכל טוב אך גם לדברי הבכור שור שיובאו להלן. עוד הביא שמדברי ר' מנחם מנדל מרימנוב (אילנא דחיי, פ' בשלח ופ' ראה) עולה שסבר שבקיעת הים היתה באשמורת הבוקר והים שב לאיתנו 'לפנות בוקר' כלומר בעלות הבוקר. עוד הביא שכך משמע גם מדברי התפארת שלמה מראדומסק (רמזי שביעי של פסח) שבקיעת הים היתה באשמורת הבוקר. בשם השפת אמת נמסר: "באמצע הסעודה הוציא את שעונו מכיסו, והיה אז ארבע שעות אחרי חצות הלילה, ואמר 'עכשיו בזמן הזה עברו בני ישראל את הים'... (ויצבור יוסף, ירושלים תשכ"א, עמ' כט, הביאו הרב גולדהבר). עד כאן מהרב גולדהבר. עוד מצאתי שהאדמו"ר מספיקנא שליט"א כתב (הגדה של פסח כמנהג 'ספיקנא' עם ספר מועדי אבי, ירושלים תשס"ח, עמ' שיב): "מנהג אבותינו הקדושים לומר שירת הים... אחר חצות הלילה... כדי שיהיה קרוב יותר לזמן המאורע שהיה בסוף הלילה, ככתוב 'ויהי באשמורת הבוקר', ואמרה זקנתי הרבנית שרה שלומצי בת הרה"ק מהרמ"מ מזידיטשוב שמקובל מאבותיה הקדושים שישראל אמרו שירה בשעה חמש לפנות בוקר...".]

רבינו בחיי (שמות יד, ה, הובא בתורה שלמה) כתב: "וביום כ' (בניסן) באחרית היום הגיעו על פי החירות, ונשאר ליל כ"א שלא קרב מחנה למחנה שכן כתיב: "ולא קרב זה אל זה כל הלילה", ביום כ"א בתחלת היום באו בים, ובאו המצריים אחריהם בו ביום ונשתקעו בים, וישראל אמרו שירה", ומשמע שלדעתו רק בסוף הלילה נבקעו המים ואז ישראל נכנסו לים, ונראה שדבריו תואמים לשיטת השכל טוב הנ"ל (והשווה לדבריו בפס' כ' שם: "בלילה התחילו להיכנס לים... וכאשר היה באשמורת הבוקר נידונו המצרים בים...")¹².

באוה"ח הק' כתב שרוח הקדים נשבה "כל הלילה – פירוש עד סוף הלילה, ואז נקרע הים וירדו ישראל באשמורת הבוקר". ונראה לענ"ד שכוונתו כעין מה שכתב השכל טוב, וכן מוכח לענ"ד מדברי האוה"ח בפס' כג-כד, שם כתב שכשהאיר היום ראו המצרים את עמ"י והחלו לרדוף אחריהם, ובאשמורת הבוקר שהוא "בבוקר ולא בלילה" המם ה' את המצרים¹³.

ב. רבים מהפרשנים ביארו ש'אשמורת הבוקר' היא האשמורה האחרונה של הלילה (רש"י, ראב"ע הקצר, וכן נראה מהבכור שור וחזקוני¹⁴, וכן עולה מדברי ר"א בן הרמב"ם בשם סבו¹⁵).

לפי שיטתם נראה שפסוק כ"א יתבאר כך: "וַיֹּלֶךְ יִי אֶת הַיָּם בְּרוּחַ קָדִים עֶזְהָ" שבקעה את הים כבר בתחילת הלילה, ורוח זו המשיכה "כָּל הַלַּיְלָה" כדי לשמור על הים שלא ישוב לאיתנו¹⁶, "וַיִּשָּׂם אֶת הַיָּם לְחֶרֶב וַיִּקְעוּ הַמַּיִם" בתחילת הלילה. מכיון שעד לאשמורת

---

¹² גם בשיטת רבינו בחיי הבין הרב כשר שהכוונה לסיום היום כולו, ולענ"ד מסתבר להשוות את שיטת ר' בחיי עם שיטת השכל טוב.

¹³ אמנם ראיתי בפירושו אור יקר (על אור החיים) שביאר שכוונת אור החיים "עד סוף הלילה" ולא עד בכלל, ולפי דבריו 'כל הלילה' יכול להתפרש גם 'עד אשמורת הבוקר שהיא באופן כללי חלקו האחרון של הלילה'. למיעוט הבנתי נראה שהאור יקר טעה בפירושו.

¹⁴ בבכור שור פירש "לפנות בוקר – כשפנה הבוקר ונעשה קרוב לחצי יום", ודבריו הובאו בחזקוני (פס' כז, וראה גם בחזקוני סוף פס' כ'). לפי דרכם, נראה לכאורה ש'אשמורת הבוקר' היא האשמורה הראשונה של היום, ולשיטתם קריעת הים היתה בבוקר, וכשיטת השכל טוב שהבאנו לעיל. אלא שהבכור שור כתב לפני כן (פס' כג-כד): "ויבואו אחריהם – כי היתה הלילה חשוכה להם, ולא הרגישו עד שנכנסו אחריהם. באשמורת הבוקר – בשעה שבני אדם משמרים ומצפין את הבוקר", ונראה שכוונתו למשמרה האחרונה של הלילה. לפי"ז נראה שלדעת הבכור שור ישראל נכנסו לים כבר בלילה, והמצרים נכנסו אחריהם כיון שבגלל חושך הלילה לא ראו המצרים שהם נכנסים לים, ובאשמורה האחרונה של הלילה ה' הכה את המצרים (וכל זה הוא כשיטת רש"י). למרות זאת פירש הבכור שור שהים שב לאיתנו רק לקראת צהרי היום, כנראה משום שלדעתו הזמן שבין האשמורה האחרונה של הלילה לבין 'לפנות בוקר' הוא קצר מדי, ולכן יש לפרש ש'לפנות בוקר' אינו סיום הלילה אלא סיום הבוקר. [בחזקוני הביא את כל דברי הבכור שור הנ"ל, למעט שינוי אחד: "ויבואו אחריהם – שהענן מחשיך להם ולא הרגישו בדבר עד שכנסו בים אחרי ישראל", וצ"ע].

¹⁵ וכן בסידור היעב"ץ (שער המפקד, מהד' אשכול, עמ' קלא, הובא אצל הרב גולדהבר).

¹⁶ לדעת ר"א בן הרמב"ם בשם סבו הרוח המשיכה כל הלילה כיון שבתחילת הלילה נבקע רק חלק מהים, ובהמשך הלילה הרוח בקעה יותר ויותר לעומק הים, בהתאם להתקדמותם של עמ"י בתוך הים.

האחרונה של הלילה כבר הספיקו כל עם ישראל וכל המצרים להיכנס לים, ועם ישראל הספיק גם לצאת מהים, הרי שהים נבקע שעות רבות לפני כן, במהלך הלילה. אין ראייה שלשיטתם הים נבקע דוקא בחצות, אך נראה שהבקיעה אכן היתה באיזור שעה זאת.

[עוד נעיר לדברי הספורנו ויקרא כג, לו ש'עצרת' הוא "עמידה איזה זמן במקומות הקודש לעבוד במקומות ההם את האל ית' בתורה או בתפילה או בעבודה... יום עצרת, שיעצרו במקומות הקודש, ותהיה שמחתו שמחה של תורה ומעשים טובים... ובהיות שביום שביעי של פסח נעצרו ישראל עם משה יחדיו לשורר לאל ית'... קידש אותו היום להיות 'עצרת להשם' אע"פ שלא היתה התשועה בתחילת היום (אלא בזמן אחר)...". מדבריו עולה שהוא מתנגד לשיטת השכל טוב וסיעתו, לפיה קריעת הים היתה בתחילת היום, אולם הוא אינו מציין מתי לדעתו נקרע הים, ומסתבר שהיא אירעה במהלך הלילה]

ג. על דברי גדולי ישראל ננסה להוסיף, כננס על גבי ענק, פירוש נוסף: בכמה מקומות מצאנו על פי המקובלים שבחצות הלילה הסתיים עיקרו של הלילה¹⁷. לפי זה ניתן להציע שמנהג

---

¹⁷ נביא כמה עניינים שבהם דיברו על חצות כנקודת מפנה בה מסתיים עיקר הלילה וה'דינים' התקפים השורים בו (רבים מהם הבאתי על פי ספר ישראל והזמנים לרב הרפנס, ח"א): א - בענין לימוד מקרא בלילה, יש שהתירו אחר חצות (ודלא כשיטה המקובלת בזה), שכן כתב מהר"ם פאפירש (אור צדיקים עמוד התפילה סי' א סעיף יא), וכ"כ במשמרת שלום קוידנוב סי' כג, וכ"כ הרב יצחק ברדע (שו"ת יצחק ירנן, ח"ב, סי' טו, עמ' קיט) "שלפי דעת האר"י מותר לקרוא מקרא בליל שישי וכן בכל לילה אחר חצות, והטעם משום שמתעוררים הרחמים", וכ"כ בשו"ת שמע ישראל (ח"א סי' לג, הובא בספר ויהי בנסוע) ש"כן משמע מהזוהר פרשת לך לך דף צב ע"ב דדוקא בתחילת לילה שורים הדינים", ורבים התירו אמירת תהלים אחר חצות (אך לא התירו בשאר לימוד מקרא) והאריך בזה הגר"ע יוסף (יבי"א ח"ו, או"ח, סי' ל) ונביא מקצת מדבריו: "החיד"א בשו"ת חיים שאל ח"ב (סי' כ"ה) פסק... אין לעשות הקפות (בקבורת המת) בלילה שהוא זמן שליטת הדינים, ואפילו אחר חצות לילה הגם שבצד מה יש התעוררות רחמים מ"מ עדיין לילה הוא ויש שיטה לסט"א, וכמ"ש ויאבק איש עמו עד עלות השחר, והאר"י ז"ל הזהיר שלא לקרות מקרא בלילה, וההולכים אחר מנהגי האר"י אין קורין מקרא אפי' אחר חצות לילה וכו'... עכ"ד... והגאון המקובל מהר"י ניניו בספר אמת ליעקב (בקונטרס שפת אמת דף קז רע"ג) כתב... כבר נתפשט המנהג בכל המקומות לקרות תהלים אחר חצות לילה... עכ"ל, והגאון מהר"ח פלאגי (בהקדמתו לספר הכתוב לחיים על תהלים בד"ה ונפשי יסובב). הביא דברי הרב אמת ליעקב הנ"ל, וסיים: והמובן מזה שבכל הלילות צריך להמתין לקרות תהלים אחר חצות לילה... ובשו"ת יש מאין ח"א (חאו"ח סי' א) העיר... דהנה לפנינו מנהג בית אל שאומרים תהלים גם בחול לאחר חצות לילה, וכמ"ש באמת ליעקב הנ"ל, ע"ש. ומהר"י סופר בס' כף החיים (סי' רלח סק"ט) אחר שהביא דברי שער המצות שאין לקרות מקרא בלילה, סיים: אמנם בענין אמירת תהלים המנהג לומר תהלים אחר חצות אפי' בלילות החול. והיינו טעמא משום שהוא שירות ותשבחות, וכתוב חצות לילה אקום להודות לך. וע' ברכות ג, ע"ב) ודו"ק, עכ"ל... וגם הלום ראיתי בשו"ת ישכיל עבדי ח"ד (בקונט' אחרון, חאו"ח סי' ב, דקכ"ד ע"א) שהאריך למעניתי בזה... וסמך על העדות שהמקובלים נוהגים להתיר אחר חצות לילה... וע"ש בשו"ת ציץ אליעזר חלק ח' (סי' ב) מ"ש ג"כ להקל בזה. ע"ש. ומסקנא דדינא בהא נחיתנא ובהא סליקנא להתיר לקרות תהלים אחר חצות לילה בכל לילות החול... עכ"ד הגר"ע יוסף. ב - על לימוד חכמת הנסתר אחר חצות לילה כתב הרמ"ק (אור נערב, ח"ג, פרק א) ש"הזמנים היותר מוכנים להשכיל בעומק הן בלילות ארוכות מחצות הלילה", ויש שכתבו שאף יש קפידא שלא ללמוד קבלה בלילה קודם חצות (ראה בספר סגולת ישראל מערכת ז אות ה; שלחן הטהור סי' א זר הזהב סק"ג; יסוד ושורש העבודה שער ו פרק ה; משמרת שלום קוידנוב סי' כג; ראה הגהות והוספות מהרצ"א לספר סו"מ אות מט),

שירת הים בחצות הלילה מבוסס על ההנחה ש"ניולך ה' את הים פרום קדים ענה פל הלילה" פירושו עד חצות הלילה. לפי זה הים נבקע בדיוק בחצות הלילה. שוב הראוני שבפנים יפות (שמות יד, טז) הביא בעל ההפלאה הסבר דומה בשם אביו¹⁸, שנימק זאת באופן אחר. לדבריו לא ניתן לומר שבקיעת הים היתה בסוף הלילה, שהרי באשמורת הבוקר (שהוא 3 שעות לפני סוף הלילה) כבר המם ה' את המצרים, ולכן יש לבאר את הדבר על פי הגמ' יומא (כ ע"א), שם הובא הפסוק 'על מוקדה כל הלילה... והרים את הדשן', ודרשו בגמ' שם 'חציו להקטרה וחציו להרמה', ולפי זה גם כאן "רוח קדים עזה כל הלילה ויבקעו" יתבאר "חציו לבקיעה שהיה באמצע הלילה" (והביא שם עוד חיזוק לזה, מגודלו של מחנה ישראל, שמהלכו היה כ-3 שעות, כזמן שיש מחצות הלילה עד אשמורת הבוקר).

ד. פירוש נוסף הציעה רעייתי: רוח הקדים נשבה כל הלילה, והים אכן נבקע רק בבוקר. במהלך היום נכנסו ישראל לים, ואחריהם המצרים, ובלילה שלאחר מכן באשמורת הבוקר המם ה' את מצרים, והשיב את הים לאיתנו לפנות בוקר.

ובאורות הקודש לראי"ה קוק (ח"ג, עמ' שג): "... שאין ללמוד סתרי תורה בלילה קודם חצות... לילה נחלק לשתי בחינות, שהם כשני לילות, לפני חצות ולאחר חצות, ליל ולילה...". ג - בענין תגלחת בלילה אחר חצות כתב הרב ברדע (שו"ת יצחק ירנן ח"ב, סי' טו, עמ' קכב) ש"בלילות החול קודם חצות הלילה אין להסתפר ולהתגלח" (וראה בספר ישראל והזמנים לרב הרפנס ח"א סי' יז אות יד עוד דעות בענין זה). ד - בענין נפילת אפים בלילה התיר אחר חצות במשנ"ב קלא, יח (על פי א"ר ומג"א). ה - בענין אמירת סליחות וי"ג מידות בלילה ראה ברכ"י סי' תקפא, בשם תשובת הרמ"ז סימן ל', שאין לאמרם קודם חצות, וכ"כ במשנ"ב תקס"ב ע"פ המג"א. ו - בענין ברכת 'המפיל' אחר חצות ראה בדברי הגר"ע יוסף (יחו"ד ח"ד סי' כא) שכתב: "בספר דברי שלום בהגהותיו על שער הכוונות (דף ס"ט ע"א) כתב, שעל פי הסוד אין לברך המפיל אחר חצות הלילה. וכן הסכים עמו להלכה הגאון רבי יוסף חיים בשו"ת רב פעלים חלק א' (סוד ישרים סימן י"ד). וכן כתב בספר חסד לאלפים (סימן רל"ט אות י'), שמנהג החסידים המקובלים בירושלים ת"ו שלא לברך המפיל אחר חצות לילה. וכן כתב הגאון רבי יצחק אבולעפיא בשו"ת פני יצחק (מערכת ברכות אות ע"ו). וכן כתב מהר"א מני בזכרונות אליהו (עמוד ס'). וכן כתב הרה"ג רבי יעקב סופר בכף החיים", ע"ש עוד. ז - בענין הימנעות מנתינת צדקה בלילה (ראה ברכ"י או"ח רלח; שו"ת חיים שאל ח"ב סי' כה שהדבר שייך אף אחר חצות) יש שחידש וכתב שהוא מותר אחר חצות (שולחן הטהור קומארנא סי' רלה ס"ד). הרי לנו, בסיכומו של דבר, כמה וכמה עניינים בהם ע"פ קבלה אין לעשותם בלילה אך מכל מקום יש שהתירו לעשותם אחר חצות לילה. ראה גם צדקת הצדיק אות כג: "כי מחצות ואילך מתחיל הרגשת היום, על דרך שאמרו (ברכות ג, ע"ב) 'משמרה ופלאג נמי הוי משמרות'...". לפי כל הנ"ל מובן לענ"ד מדוע נתקן על פי המקובלים להתחנן על חורבן המקדש דווקא בנקודת חצות (כמבואר במשנ"ב או"ח א, סק"ט, ודלא כשו"ע שם ע"פ הגמ' שיש להתחנן בשעה שמתחלפות המשמרות). נראה לענ"ד שזהו גם הטעם הפנימי למה שאמרו חכמים במשנה ברכות א, א שמצוות שזמנם בלילה עד עלוה"ש יש לעשותם לכתחילה עד חצות. נוסף ונעיר שבספר 'שדה צופים' (מסכת תענית, עמ' תא) הביא שיש מקורות לפיהן טוב לקום מהשינה בסביבות חצות הלילה כדי ללמוד, ויש מקורות אחרים לפיהן טוב ללמוד בתחילת הלילה ולאחר את השינה, ע"ש.

¹⁸ ר' צבי הירש, אביהם של בעל ההפלאה ושל ר' שמעלקה מניקלשבורג, היה קדוש עליון, ות"ח עצום (על תולדותיו ראה בהקדמה לפני יפות החדש). הנודע ביהודה כתב שלא יסמכו על דבריו [בענין מסוים] אלא בהצטרפות "שלשת עמודי עולם" שהאחד מהם הוא "הרב המאור הגדול המפורסם מ' צבי הירש סג"ל, אב"ד דק"ק טשארטקוב" (נוב"י, מהדו"ק, אה"ע סי' כט).

הסבר מחודש זה (שאינו נראה מפשטות מרוצת הפסוקים) יכול להתאים עם דברי רש"י במדבר טו, מא, בשם ר' משה הדרשן, לפיהם "שמונה ימים שהו ישראל משיצאו ממצרים עד שאמרו שירה על הים".

רבים מהפרשנים עסקו בסתירה שבין דברי רש"י הללו ובין דבריו בשמות יז, ה שם הביא רש"י את החשבון של הסדר עולם והמכילתא (וכן מובא בגמ' סוטה יב ע"א בדברי ר' חנינא בר פפא, וכ"כ בדעת זקנים ובהדר זקנים על שמות) לפיו קריעת הים אירעה ביום השביעי לצאתם ממצרים?¹⁹ רבים מהפרשנים הסבירו שאין כאן סתירה, כגון שהכוונה היא לשמונה ימים מי"ד ניסן (הדר זקנים; דעת זקנים; פענח רזא בשם ר"י מאורלייניש; ס' הזכרון על רש"י; פ"י הריב"א; פ"י הרע"ב), או שאכילת הפסח בליל הסדר מיוחסת לי"ד ניסן, כי בקדשים הולכים אחר היום (ר' בחיי; מושב זקנים כת"י), או שיש טעות סופר ברש"י פ' שלח (משך חכמה על פרשת שלח). לעומתם, יש שהסבירו שדברי רש"י בשם ר' משה הדרשן הם אכן שיטה אחרת משיטת רש"י עצמו (רא"ם; ריב"א בפ"י השני).

נסכם: בפסוקים לא נאמר מתי אירעה קריעת הים, ומתי עם ישראל אמרו את השירה. שיטה אחת בפרשנים סוברת שהקריעה אירעה בסיומו של הלילה. זו היא שיטת הרס"ג, שכל טוב, ר' בחיי, והאוה"ח הקדוש. לשיטתם נראה ששירת הים היתה בערך בחצות היום. שיטה נוספת בפרשנים סוברת שהקריעה אירעה לפני האשמורה האחרונה של הלילה (והשירה היתה לפי זה אחר כך). לפי שיטה זו ייתכן שהקריעה היתה בדיוק בחצות, אף שאין לכך הכרח או מקור. זו היא רש"י, ראב"ע הקצר, בכור שור, חזקוני, ועוד. לשיטתם, שירת הים אירעה ככל הנראה במהלך הבוקר (כמפורש ברש"י שמות יז, ה, אמנם לפי הבכור שור והחזקוני השירה אירעה אחרי שהסתיים הבוקר). חידשנו שיטה שלישית (לה מצאנו סמך בדברי אביו של הפנים יפות) לפיה הקריעה אירעה בדיוק בחצות הלילה (מסתבר שגם לפי שיטה זו שירת הים נאמרה רק בבוקר, לאחר שהאיר היום וישראל ראו את מצרים מת על שפת הים). הבאנו כי לפי פשטות דברי ר' משה הדרשן קריעת הים כלל לא התרחשה בשביעי של פסח אלא למחרתו (ולפי זה חידשה רעייית כיוון נוסף בביאור הסתירה שבפסוקים), אך רבים הסבירו את דברי ר' משה הדרשן באופן אחר, שלפיו גם ר' משה הדרשן מודה שקריעת הים אירעה בשביעי של פסח, כפי שמובא בסדר עולם במכילתא ובתלמוד.

לפי השיטה הראשונה, נראה שאין טעם לומר את 'שירת הים' דוקא בחצות הלילה, שהרי קריעת הים אירעה לאחר מכן. גם לפי השיטה השנייה אין ראייה שקריעת הים אירעה בחצות²⁰. לפי השיטה השלישית

¹⁹ ראה תורה שלמה (שמות יז אות קעג) שסיכם את השיטות בזה, ועיקרי הדברים הובאו כאן.

²⁰ אחר כתיבת המאמר מצאתי שבלוח ההלכות והמנהגים (מאת הרב אליהו זלזניק) לשנת תשע"ח, עמדו בקצרה על שתי השיטות הראשונות, אלא ששם מובא: "ודאי אין דעה שהיה בחצות הלילה, ולכן אין סיבה להקפיד שיהיה (שירת הים) דוקא בחצות הלילה". מדברינו עולה שלכאורה אין דבריהם מדוקדקים.

שחידשנו, קריעת הים אכן אירעה בחצות הלילה, אלא שגם לפי שיטה זו יש מקום לטעון כי ראוי יותר לשיר את 'שירת הים' בזמן בו ישראל שרו את השירה על הים, ולא בזמן הקריעה עצמה.

שו"ר שבספר שיצא לאור לאחרונה, הובא שהג"ר ישראל יעקב פישר זצ"ל אכן תמה למה נוהגים לומר 'שירת הים' דווקא בחצות הלילה (הליכות אבן ישראל, עמ' רב), ובלוח דבר בעתו (שנת ה'תשע"ה, ליום כא ניסן) מובא שהאמרי חיים מויזניץ אמר 'שירת הים' מוקדם בבוקר²¹.

פרק ג - העלמת היום והשעה בה נקרע הים:

ראינו כי שעת קריעת הים אינה ברורה. יש לשים לב לכך שגם תאריך הנס נעלם בתורה, שהרי כאשר התורה מדברת על שביעי של פסח היא לא מזכירה כלל שאירע בו נס.

חג השבועות נזכר אף הוא בתורה כיום טוב מבלי להזכיר שמעמד הר סיני אירע באותו התאריך, אלא שבנידון שלנו התמיהה גדולה יותר מכמה סיבות:

א. התורה מזכירה כי עם ישראל חנו ליד הר סיני בחודש סיון, לעומת זאת אין בפסוקים כל כיוון באשר לשאלה אימתי אירעה קריעת ים סוף, וניתן לחשוב שהנס אירע, לדוגמא, בתחילת חודש אייר²².

ב. בפסוקים מוזכר שחג השבועות הוא "ביכורי קציר חיטים" (כשם שיו"ט ראשון של פסח הוא זמן קציר השעורים וב'חודש האביב", וחג הסוכות הוא "חג האסיף תקופת השנה" – שמות לד, יח-

²¹ עוד ראה בלוח לארץ ישראל לגרי"מ טיקוצינסקי ש"יש אומרים בהשכמה את שירת הים שיר היחוד ושיר הכבוד", ולהלן נעסוק בדבריו ונביא שכע"ז מובא גם בבא"ח.

²² פרעה רדף אחרי ישראל לאחר שעמ"י שבו אל 'פי החירות' (שמות יד, ב) ולאחר ששמע 'כי ברח העם' (שמות יד, ה). במכילתא מובא שהבריחה אירעה לאחר שעמ"י לא שבו למצרים בתום היום השלישי לצאתם, שהרי משרע"ה ביקש 'ללכה נא דרך שלשת ימים' (שמות ח, כג), וכך ביארו רש"י ומפרשים נוספים. במכילתא מובא ששליחי פרעה חזרו אליו והודיעו לו על בריחת עמ"י ופרעה השיג את עמ"י בתוך יום אחד. יש להעיר כי לפי דרך הפשט חזרתם לפי החירות היא שגרמה לפרעה לרדוף אחריהם (רשב"ם, ראב"ע, רמב"ן, ספורנו, אלשיך, הכתב והקבלה, מלבי"ם, רש"ר הירש) או הצטרפות הערב רב אל עמ"י (כלי יקר; אוה"ח), ולפי זה ייתכן שעברו יותר מ-3 ימים או פחות. זאת ועוד: לפי הסבר המכילתא יש להבין כיצד שליחי פרעה הספיקו לחזור אליו ולדווח לו על בריחת ישראל, פרעה אסף את צבאו, ואף השיג את ישראל, והכל בתוך 3 ימים! (וראה בפרשנים שתירצו תמיהה זו בדרכים שונות – חזקוני, ר"ח פלטיאל, הדר זקנים, וראה בקושיות הכתב והקבלה). זאת ועוד: פרעה רדף אחרי ישראל לאחר שעמ"י עברו מרעמסס ל'סוכות', שהוא לפי המכילתא (שהובאה ברש"י שמות יב, לז) מהלך 120 מיל מרעמסס (!), ומשם עברו ישראל ל'איתם' (שמות יג, כ) ומשם שבו אל 'פי החירות' (שמות יד, ב). מסתבר שמסעות אלו לקחו לישראל, שמנו כמה מליוני אדם, יותר מ-3 ימים (ישראל חנו במדבר סין בט"ו אייר, כמפורש בשמות טז, א, ומרעמסס עד למדבר סין היו 7 מסעות. ממדבר סין ועד להר סיני עברו ישראל היו עוד 4 מסעות. לא מפורש בפסוקים באיזה תאריך בחודש סיון הגיעו ישראל להר סיני - במדבר לג, ח-טו; שמות יז, ח; שמות יט, א. השווה מו"נ ח"ג ג: "זמן עמידתם בכל מסע חלוק זה מזה, עד שהיה מעמדם במסע אחד שמנה עשרה שנה, ובמסע אחד יום אחד, ובאחד לילה אחד, הכל בשיעור אלה"). הרי לנו שעל פי פשט הפסוקים אין ראייה אימתי אירעה קריעת הים.

כב) ובזה יש טעם לחגיגתו (וראה לדוגמא בר' בחיי שמות כג, יז: "חג הפסח הוא זמן האביב, וחג השבועות הוא זמן הקציר, וחג הסוכות הוא זמן האסיף, ושלשתם מועדים על התבואה ועל כל צמחי הארץ, ונתחייבנו בהם להודות לה'... המפרנס את עבדיו והזן את העולם כולו"). לעומת זאת בשביעי של פסח אין כל אירוע חקלאי שראוי לציון.

ג. אנשי כנסת הגדולה, מסדרי נוסח התפילה, הזכירו בתפילות חג השבועות שהוא 'זמן מתן תורתנו'²³, אולם בתפילות שביעי של פסח הדבר כלל לא נזכר בתפילה.

מדוע התורה לא ציינה שקריעת הים קשורה לחג האחרון של פסח? נציע שני פתרונות אפשריים:

א - יתכן לומר שאכן התורה מדגישה שעיקרו של שביעי של פסח נועד כדי לסיים את החג ביום טוב (בדומה לסוכות שמסתיים בחג שמיני עצרת), וקריעת הים אינה הסיבה המרכזית לקביעת היום²⁴.

ב - בפרק הבא נביא מקורות בהם מובא שאין לשיר על נס שמחמתו אויבי ישראל איבדו את חייהם (ושם נביא שטענה זו אינה מוסכמת). לפי זה יתכן לומר שכדי למנוע מצב בו ישראל ישמחו בחג על מיתת המצרים לכן העלימו את הקשר שבין החג לקריעת הים. [כעין זה ראיתי בספר התודעה. ראה גם במשך חכמה (שמות יב, טז) שכתב שכבר במצרים ציוותה התורה לקבוע את היום השביעי ל'מקרא קדש', עוד לפני שאירעה קריעת הים, ובכך מלמדת אותנו התורה שאין שמחה על מפלת הרשעים אלא על הצלת ישראל, ולכן חוגגים רק על שיצאנו ממצרים²⁵].

אמנם יש להעיר שלש הערות בנוגע לפתרון השני:

א - חכמים קבעו לקרוא בתורה בשביעי של פסח את שירת הים (מגילה ל, ע"ב, ונראה בפשטות שהטעם מפני שאז אירע המעשה, וכ"כ רש"י מגילה שם²⁶), ומכאן שחכמים לא הסתירו את הקשר

²³ בזמן שקידשו את החודשים ע"פ הראיה פעמים שחג השבועות לא חל בתאריך ו' סיון, ויש מקום לדון האם גם אז היו נוהגים

לומר בתפילה 'זמן מתן תורתנו', וראה במקורות שצויינו בספר אלה הם מועדי לרב אליהו שלזינגר, ח"ד, ס' קמז.

²⁴ היה מקום לטעון שהתורה בדר"כ קבעה את החגים למשך שבוע ימים כשהיום האחרון הוא חג, וכך עשתה בסוכות. אלא

שעל זה יש להשיב ממה שלא עשתה כן בשבועות (וידועים דברי הרמב"ן ששבועות הוא סיום הפסח), ובסוכות קבעה 8 ימים

ולא 7 (ואף בראש השנה לא עשתה כך, אמנם מכך אין להוכיח, כיון שר"ה איננו חג). ויש לעיין בזה.

²⁵ המשך חכמה מוסיף שלכן בפורים השמחה לא נקבעה ביום בו אירעה מפלת הגויים אלא ביום בו נחו היהודים, והוא מוסיף

שלכן בחנוכה מזכירים את נס פך השמן ולא את עצם הנצחון במלחמה, כיון שהשמחה היא על השגחת ה' על עמו. חכמים לא

הדגישו את שמחת הנצחון כדי שלא יטעו לחשוב שהנצחון על היוונים נעשה בזכות 'כחי ועוצם ידי'.

²⁶ ובדוחק היה אפשר להציע הסבר אחר ולפיו כיון שהקריעה היא סיום ניסי יצי"מ לכן קראו אותה בסיום החג של יצי"מ.

שבין הדברים? (וראה בהערה כאן, שייתכן שבימי התנאים אכן העלימו זאת²⁷, ולפי זה שמא יש לומר שבזמן האמוראים נקבע הדבר, משום שכבר היה ברור שעיקרו של חזג אינו מחמת קריעת הים).

ב – בתפילה אנו מדגישים כמה פעמים, ובאופן מיוחד, את קריעת הים, ואף מזכירים במפורש את מפלת המצרים: "וזדים טבעת", "את רודפיהם ואת שונאיהם בתהומות טיבע", וכדו²⁸. בכל יום נתקן לומר בתפילה את שירת הים, ולפני כן אנו מצטטים מנחמיה פרק ט כיצד "את רודפיהם השלכת במצולות כמו אבן"²⁹. ניתן לחלק ולומר שהתורה וחכמים נמנעו מקביעת חג על מפלת הרשעים, אולם כאן בתפילה מדובר בהודאה לה' על הנס ובכך אין חשש.

---

²⁷ יש להעיר כי במשנה במגילה (ל, ע"ב) הוזכרה רק הקריאה ביו"ט ראשון של פסח ולא הוזכר מה קוראים בשאר ימי הפסח (וזה בניגוד לסוכות, ששם המשנה הזכירה מה קוראים בכל ימי הסוכות, ובראש יוסף לבעל הפרמ"ג על מגילה שם העיר שתמוה למה המשנה חילקה ביניהם). הגמ' שם הביאה ברייתא, שאחרי שהביאה את הקריאה ביו"ט ראשון הוסיפה 'ושאר ימות הפסח – מלקט וקורא מעניינו של פסח' (והגמ' מבארת איזה פרשיות הם 'מעניינו של פסח' והם 'משך תורא קדש בכספא...') ואח"כ מובא 'יו"ט האחרון של פסח קוראים 'ויהי בשלח'... "אולם הרש"ש כבר העיר שזה לא המשך דברי הברייתא אלא זה מדברי הגמ', ושכן עולה מהתוספתא (מגילה ג, ג). לפי"ז יוצא שבמקורות התנאיים (המשנה והברייתא והתוספתא) כלל לא התייחסו לשביעי של פסח כיום שיש בו קריאה מיוחדת בתורה שעוסקת בענין קריעת הים, וקצת העלימו את העובדה שיש בו קריאה מיוחדת [אלא שיש לענ"ד להעיר: א- הגר"א הגיה את התוספתא והוסיף בה "יו"ט אחרון של פסח קורין ויהי בשלח". ב- גם קריאת יו"ט האחרון של סוכות לא נזכרה במשנה, ולפי הרש"ש אזכורה בגמ' אינו חלק מהברייתא אלא מדברי הגמרא, והביא הרש"ש שכן משמע מרש"י הראשון על הגמ', ולפי"ז אין כאן העלמה דווקא בשש"פ].

²⁸ ב'אמת ואמונה' יש שני משפטים על עשרת המכות ("ניסים ונקמה בפרעה, אותות ומופתים באדמת בני חם") משפט אחד על מכת בכורות ("המכה בעברתו כל בכורי מצרים") ומשפט אחד על יציאת מצרים ("ויוצא את עמו ישראל לחרות עולם"). לעומת זאת ישנם פסוקים רבים על קריעת ים סוף, מלאי הוד ותיאורי קבלת עול מלכות שמים מופלאים (הדגשנו את הפסוקים העוסקים במפלת שונאי ישראל): "המעביר בניו בין גזרי ים סוף **את רודפיהם ואת שונאיהם בתהומות טבע**, וראו בניו גבורתו שיבחו והודו לשמו ומלכותו ברצון קיבלו עליהם משה ובני ישראל לך ענו שירה בשמחה רבה ואמרו כולם מי כמכה... פלא, מלכותך ראו בניך בוקע ים לפני משה זה אלי ענו, ואמרו ה' ימלוך לעולם ועד". כעין זה גם בברכת 'אמת ויציב':

"ממצרים גאלתנו ה' אלהינו, ומבית עבדים פדיתנו, כל בכוריהם הרגת ובכורך ישראל גאלת, וים סוף להם בקעת **וזדים טיבעת** וידידים העברת ויכסו מים צריהם אחד מהם לא נותר. על זאת שיבחו אהובים ורוממו לאל ונתנו ידידים זמירות שירות ותשבחות ברכות והודאות למלך אל חי וקיים, רם ונישא גדול ונורא, משפיל גאים עדי ארץ ומגביה שפלים עדי מרום, מוציא אסירים ופודה ענווים ועוזר דלים ועונה לעמו ישראל בעת שוועם אליו. תהילות לאל עליון גואלם ברוך הוא ומבורך משה ובני ישראל לך ענו שירה בשמחה רבה ואמרו כולם: מי כמכה באלים ה' כי כמכה נאדר בקדש נורא תהילות עושה פלא, שירה חדשה שיבחו גאולים לשמך הגדול על שפת הים יחד כולם הודו והמליכו ואמרו ה' ימלוך לעולם ועד".

²⁹ זה לשון הפסוקים בנחמיה: "אתה הוא יי האלהים אשר בחרת באברם והוצאתו מאור כשדים ושמת שמו אברהם. ומצאת את לבבו נאמן לפניך וכרות עמו הברית לתת את ארץ הכנעני החיתי האמורי והפרזי והיבوسی והגרגשי לתת לזרעו ותקם את דברך כי צדיק אתה. ותרא את עני אבותינו במצרים ואת זעקתם שמעת על ים סוף. ותתן אותות ומופתים בפרעה ובכל עבדיו ובכל עם ארצו כי ידעת כי הזידו עליהם ותעש לך שם כהיום הזה. והים בקעת לפניהם ויעברו בתוך הים ביבשה **ואת רודפיהם השלכת במצולות כמו אבן במים עזים**. ובעמוד ענן הנחיתם יומם ובעמוד אש לילה להאיר להם את הדרך אשר ילכו בה. ועל הר סיני ירדת ודבר עמהם משמים...". נעיר כי יש כמה פרקים בתהילים העוסקים בניסי יציאת מצרים ובקורות עם ישראל, וברובם קריעת ים סוף תופסת מקום מרכזי, ראה על כך בספרנו אשי ישראל לשמות פרק יד-טו (לא נדפס), ונציין כמה מהם:

ג- עוד נעיר כי בספרי תפילה ופיוט לפי מנהג א"י הקדום נקרא יום שביעי של פסח בשם 'חג ויושע'³⁰, וכך גם בסידור רבנו שלמה ברבי נתן (ירושלים ה'תשנ"ה, עמ' ע' ועמ' פ"ט). בסידור רס"ג מכונה שביעי של פסח "חג ההשמדה" (סידור רס"ג מהדורת אסף, ירושלים תש"א, עמ' קלה, בביאור תפילת 'אשר בחר בנו' של ערבית בליל חג ראשון של פסח).

פרק ד – שירה על מפלת אויבי ישראל

מנהג 'שירת הים', עומד לכאורה בסתירה למקורות לפיהם אין לשיר על מפלת אויבי ישראל. בפרק זה נתמצת את הדיון בענין זה, אך לא נפרט את כל הדעות כדי שלא להאריך יתר על המידה. במאמר נוסף שנפרסם אי"ה נפרט את הדעות בענין.

במדרש הרנינו ובמדרשים נוספים מובא שלא אומרים הלל בשביעי של פסח כיון שהמצרים מתו אז, וכתוב 'בנפול אויבך אל תשמח'. מדרש הרנינו אינו מצוי בדינו, והוא מצוטט בכמה ראשונים, ביניהם בשבלי הלקט שהובא בבית יוסף: "ושבלי הלקט (סי' קעד, ענין ראש חודש) כתב בשם מדרש הרנינו פרשת סוכה שהטעם שאין גומרין ההלל כל ימי הפסח הוא לפי שנטבעו המצריים וכתוב בנפול אויבך אל תשמח" (בית יוסף, או"ה סי' ת"צ, ד"ה 'כל').

בגמ' מגילה (י' ע"ב) מובא שהקב"ה אסר על המלאכים לומר שירה בזמן קריעת ים סוף, משום שאיננו שמח במפלת הרשעים: "רבי יהושע בן לוי פתח לה פיתחא להאי פרשתא (של אגרת הפורים) מהכא: 'והיה כאשר שש ה' עליכם להיטיב אתכם כן ישיש להרע אתכם'. ומי חדי הקדוש ברוך הוא במפלתן של רשעים?! והא כתיב 'בצאת לפני החלוץ ואומרים הודו לה' כי לעולם חסדו', ואמר רבי יוחנן: מפני מה לא נאמר 'כי טוב' בהודאה זו? לפי שאין הקדוש ברוך הוא שמח במפלתן של רשעים. ואמר רבי יוחנן: מאי דכתיב 'ולא קרב זה אל זה כל הלילה'? ביקשו מלאכי השרת לומר שירה, אמר הקדוש ברוך הוא: מעשה ידי טובעין בימים

בתהילים קל"ו הוזכר מכל ניסי עשרת המכות ויציאת מצרים רק "[למכה מצרים בכוריהם... ויוצא ישראל מתוכם... ביד חזקה ובזרוע נטויה...] לגזור ים סוף לגזרים... והעביר ישראל בתוכם... וניער פרעה וחילו...". ראה גם ישעיהו נא, י: "עורי עורי לבשי עז זרוע ה', עורי כימי קדם דורות עולמים, הלוא את היא המחצבת רהב מחוללת תנין. הלוא את היא המחרכת ים מי תהום רבה, השמה מעמקי ים דרך לעבר גאולים. ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם, ששון ושמחה ישיגון נסו יגון ואנחה". וראה שם פס' טו. בתהילים פרק קו: "חטאנו עם אבותינו העוינו הרשענו. אבותינו במצרים לא השכילו נפלאותיך לא זכרו את רב חסדיך וימרו על ים בימים סוף. ויושיעם למען שמו להודיע את גבורתו. ויגער בימים סוף ויחרב ויוליכם בתהמות כמדבר. ויושיעם מיד שונא ויגאלם מיד אויב. ויכסו מים צריהם אחד מהם לא נותר. ויאמינו בדבריו ישירו תהלתו. מהרו שכחו מעשיו לא חכו לעצתו. ויתאו תאוה במדבר וינסו אל בישיון...". בתהילים עז, יז-כ מתוארת קריעת ים סוף [לפי רד"ק], עיי"ש בפרשנים. בתהילים פט, י-יא מתוארת קריעת ים סוף לפי רד"ק. המזמור בתהילים פרק קטו נאמר לפי אחת מהדעות שבחז"ל [מובאת ברד"ק שם] על ידי ישראל בזמן קריעת ים סוף. בתהילים קלה, ט "שלה אותות ומופתים בתוככי מצרים", ושם הערנו שאולי הכוונה לקריעת ים סוף, עיי"ש. בתהילים פרק קה מתוארים הניסים שה' עשה לישראל במצרים ובמדבר ומושט קריעת ים סוף [ומתן תורה], עיי"ש הסברנו לזה.

³⁰ החוקר עזרא פליישר עסק בכך. ראה לדוגמא בספרו תפילה ומנהגי תפילה א"י בתקופת הגניזה, עמ' 168, ועמ' 194-195.

ואתם אומרים שירה?! אמר רבי אלעזר: הוא אינו שש אבל אחרים משיש" (כלומר: כאשר ישראל נענשים ונופלים אז ה' משיש' את הגויים, המכונים כאן 'אחרים', ומשמח אותם, אולם 'הוא אינו שש' כאשר הגויים נופלים, שהרי ה' אינו שמח במפלת הרשעים, ולכן הוא צווה את המלאכים שלא לומר שירה. ע"פ רש"י).

מן המקורות שהבאנו נראה שלא ראוי לשיר ולשמוח על קריעת ים סוף, שהרי המצריים מתו אז, אולם הדברים כלל אינם ברורים, שכן ישנם שאלות רבות על דברי המדרש והגמ' (חלק מהקושיות שנביא, וכך גם חלק מהתירושים, מתייחסים רק לדברי המדרש, או רק לדברי הגמ'. יש תירושים שהובאו בענין קושיא מסוימת אולם יש בהם תירוץ גם לשאלות נוספות):

1. המלאכים לא שרו, אולם בני ישראל הרי שוררו באריכות כאשר ראו את מצרים מת על שפת הים.
יש שתירצו שרק המלאכים נאסרו בשירה, אך ישראל חייבים היו לשיר, שהרי הם עצמם ניצלו ממיתה (מהר"ל). יש שביארו שהמלאכים נאסרו בשירה, כיון שמדובר היה בשעה בה המצרים טבעו, אולם ישראל שרו לאחר שהמצרים כבר מתו, ובכך אין בעיה (חיד"א; הפלאה שבערכין). יש שכתב שלפי המדרש הרנינו אין לומר הלל אך מ"מ מותר לשיר שירה (ערך דל). ישנם עוד ביאורים לדבר.
2. בגמ' ערכין (י, ע"א) מובאת סיבה אחרת לכך שאין הלל שלם בשביעי של פסח - משום שקרבנות חג הסוכות שווים בכל הימים.
ביאורים רבים נאמרו לסתירה זאת³¹, ונביא שניים מהם: רבים תירצו שהגמ' והמדרש עוסקים בשאלות שונות. יש מי שכתב שההסבר במדרש הרנינו חולק על ההסבר הגמ' שהוא העיקרי והמוסמך (הרב משה צוריאלי).
3. בגמ' מגילה (י, ע"א) מובא שכאשר המן נפל מגדולתו מרדכי השפיל אותו. מרדכי הסביר ש'בנפל אויבך אל תשמח' נאמר רק על אויב יהודי. כך הוא גם בפרקי דרבי אליעזר (פרק מט): "אמר לו המן: והלא כתוב בתורה 'בנפול אויבך אל תשמח'?! אמר לו (מרדכי): רשע, בישראל כתוב זה, אבל באומות העולם 'ואתה על במותימו תדרוך'..."
יש שתירצו שהם מדרשים חלוקים (הגר"ע יוסף, ועוד). יש שתירץ שרק כלפי עמלק (והמן שיצא מזרעו) נאמר 'ואתה על במותימו תדרוך', אך לא כלפי שאר הגויים (ע"פ בניהו, מאת בעל הבן איש חי). יש שתירץ שבזמן קריעת ים סוף היה אסור לשמוח במפלת הגויים, כיון שעוד לא ניתנה תורה לישראל, אך לאחר מתן תורה, כגון בימי מרדכי, אז ניתן לשמוח במפלת הגויים אויבי ישראל (דברי שאול מאת בעל השואל ומשיב). יש שביארו שדברי הגמ' כאן מוסכמים גם על הגמ' בעמוד ב', שהרי כשהיא אומרת ש"הוא אינו שש אבל אחרים משיש" כוונתה לומר

³¹ נאספו בספר הגיוני הלכה לרב מירסקי (מועדים, ח"א), ובקובץ בית אהרן וישראל (שנה יט, גליון ה), ובמלקטים נוספים, ויש עוד להוסיף על דבריהם.

- שהקב"ה עצמו אינו שמח כשאוֹיֵבֵי יִשְׂרָאֵל מְתִים (וכך הורה הקב"ה גם למלאכיו) אולם את ישראל הוא כן משמח (חת"ס ועוד, ודלא כפי' רש"י).
4. בברכות ט ע"ב מובא שדוד לא אמר שירה עד שראה במפלתם של הרשעים (קושיית המהרש"א שם).
- יש שביארו שבגמ' ברכות מדובר על פרק 'ברכי נפשי' שאינו בגדר 'שירה' (חוות יאיר, ועוד). יש שביארו שלאחר שנסתיימה מיתת הרשעים אז טוב לשיר (חיד"א, ועוד). יש שביארו שאצל המצרים לא היה ראוי לשיר, כיון שלא נתמלאה סאתם ומיתתם היתה רק בגלל עמ"י, אולם דוד שר על מיתת רשעים שסאתם נתמלאה (צל"ח; שפ"א).
5. בכמה מדרשים ומקורות מוכח שלדעתם "מעשי ידי טובעים בימים" כוונתו לעם ישראל ולא למצריים (אך יש ראשונים שהבינו בוודאות שהכוונה למצרים)³².
6. ממקורות רבים בחז"ל נראה שיש חובה לשמוח על מפלת הרשעים, כגון דברי התוספתא "שמחה לפני המקום באבדן הרשעים, באבוד רשעים רינה" (תוספתא סנהדרין פי"ד, ה"י, וכע"ז בספרי קרח פסקא קיז), וכן דברי המדרש תהילים (מזמור ד, פס' יג): "למנצח בנגינות – זהו שאמר הכתוב 'בטוב... ובאבוד רשעים רינה'... אנו מנגנים לפני הקב"ה כשאבדו הרשעים, וכן אתה מוצא 'וירא ישראל את היד הגדולה' ומיד 'אז ישיר משה'...". רבים עסקו בביאור דעת חז"ל בענין השמחה על מיתת הרשעים³³.
7. בשביעי של פסח לא אומרים הלל שלם, אך מכל מקום הרי אומרים חצי הלל.
8. ביו"ט ראשון של פסח אומרים הלל, ויש שאומרים הלל אף בתפילת ערבית, וזאת למרות שבכורות מצרים מתו אז. כמה הסברים ניתנים להיאמר בענין זה.

פרק ה – המקורות לאמירת 'שירת הים' בחצות:

מהם המקורות למנהג אמירת 'שירת הים' בחצות ליל שביעי של פסח?

בספרי המנהגים לא מצאתי כל מקור קדום למנהג זה, ונראה שאזכוריו הראשונים הם ממאה השנה האחרונות בלבד³⁴. מהיכן אם כן צמח המנהג?! מסתבר בעיני שמדובר בגלגול של מנהג קדום יותר – קריאת 'תיקון' בליל שביעי של פסח.

³² ראה בתורה שלמה לגרמ"מ כשר (שמות יד, אות קכו), ויש עוד חכמים שפסעו בדרך זו.

³³ הרב בנדיקט (הכינוס הכ"ה לתושב"ע, עמ' קיב ואילך); שו"ת אדרת תפארת (לרב אברהם דורי, ח"ד, סימנים סו-סט); הרב משה צוריאלי (בספרו בית יחזקאל, ובספרו לשעה ולדורות ח"ב עמ' 451 ואילך); הרב טל חיימוביץ (בספרו 'אמת ואמונה', חלק א, סי' א). ראה גם במאמרו של הרב יצחק טסלר, בתוך ירחון האוצר (גליון יג, אדר תשע"ח, עמ' צה ואילך).

³⁴ המנהג לומר שירת הים בחצות נהג אצל הגר"מ חרל"פ, והתיאורים הראשונים על כך הם מראשית תקופת רבנותו בשכונת 'שערי חסד', כלומר לאחר שנת תר"ע, בה נתמנה הגר"מ לרב השכונה (ספר שירת הים, תולדות הגר"מ חרל"פ, מאת נינו יאיר חרל"פ, בית אל תשע"ב, עמ' 267, שם תיאר הגרש"ז אירבאך זצ"ל כיצד בשנות ילדותו היה קושי להשיג מנין למעמד.

בפרק הבא נבחן את השיטות השונות בענין ה'תיקון', ונביא את שלשת המקורות הקדומים העיקריים המזכירים את הענין: ר' יעקב צמח כותב ש"טוב לקום [לפחות] קודם אשמורת הבוקר לקרות סוד קריעת ים סוף והשירה בזוהר" (נגיד ומצוה, סוף עניני הפסח). רבי אברהם גלאנטי, תלמיד הרמ"ק, כותב שמנהג ארץ ישראל הוא: "עומדים (ממיטתם) בחצות הלילה, וקורים עד קריעת ים סוף שב'מדרש ויושע', ומרננים ברינה של תודה עד הבוקר, ואומרים בקשות, ובסיום הבקשות עומדים על רגליהם ואומרים בקול נעים מזמור 'בצאת ישראל ממצרים'..." (מנהגי ארץ ישראל לר"א גלאנטי, הובא בין היתר במבוא לראשית חכמה, מהדורת הרב וולדמן ירושלים תש"ס, עמ' 52). בחמדת ימים (חלק ב לשביעי של פסח, פרק א, אות מ) מובא שיש לעסוק בתורה במשך הלילה כולו, כאשר בחציו הראשון יעסוק האדם בתנ"ך ובזוהר בעניני הגאולה והמשיח (ופירט שם את סדר הקריאה), ובחציו השני של הלילה "יעתיקו עצמם לענין עיצומו של נס", ויקראו את השירות שיש בתנ"ך (וביניהם שירת הים), ועוד, ומשנה פסחים פרק עשירי, וזוהר בענין יציאת מצרים, וכו'. החמדת ימים מוסיף ומסיים: "ונהגו חסידים הראשונים שלא לקרות פרשת בשלח והשירה כי אם באשמורת הבוקר, בניגון, מעומד כלפי מזרח, עד 'כי אני ה' רופאך', וכן ראוי לנהוג".

ניתן לטעון שמקור המנהג לומר 'שירת הים' בחצות מבוסס על דברי ר' אברהם גלאנטי או על דברי החמדת ימים, שהרי שניהם כתבו שדווקא מחצות יש לעסוק בענין הנס, ומכך ניתן להסיק שלדעתם יש קשר מיוחד בין שעה זו לבין נס קריעת הים. אולם נראה יותר בעיני שלפי דרכם אין ענין להזכיר את הנס דווקא בחצות, וזמן זה לא נזכר כאן אלא משום שהוא זמן חשוב ומיוחד בכל לילה³⁵.

הגרש"ז נולד בשנת תר"ע. אחר כתיבת המאמר מצאתי שבלוח ההלכות והמנהגים (הרב אליהו זלניק) לשנת תשע"ח כתבו שהמנהג נתחדש ע"י הגרי"מ חרל"פ (ולא ציין מקור לכך). בדרכי חיים ושלום (אות תרי"ח) מובא על המנחת אלעזר' ממנוקאטש שבלייל שביעי של פסח "אחר שלחנו הטהור לכבוד שירת הים נכנס ובא לחדר התפילה... והיו מזמרים השירה בריקודין של מצוה... ונהגו ג"כ לשפוך מים על הארץ...". המנחת אלעזר' עלה לכס האדמו"רות בשנת תרע"ד. בספר קוסוב (ת"א תשכ"ד, עמ' לג) מובא: "בליל שביעי של פסח... בהגיע חצות הלילה שפכו כמה דליי מים על הרצפה, פיזמו שירת הים אז ישיר בציבור בהתלהבות פסוק פסוק בהתלהבות גדול...". תיאור זה הוא של מנהג העיירה בערך בין השנים תר"ס-תרפ"ה (שם עמ' 19), ולא מצאתי שם ראיה האם נהגו כך כבר משנת תר"ס או שנהגו כך רק בשנים המאוחרות יותר. הפרושים בא"י לא נהגו במנהג זה (לפחות בעבר), כפי שניתן לראות בלוח לארץ ישראל לרב טיקוצ'ינסקי, וכך גם אצל יוצאי ליטא, הקהילות הספרדיות, וקהילות נוספות. נביא דוגמא מעניינת המדגימה את החידוש שבמנהג: מפורסם היה בירושלים המעמד הנשגב והמרומם בבית הרב חרל"פ זצ"ל, מעמד אליו נקבצו רבים בכל קצוות העיר. הרב חרל"פ המתין עד לחצות הלילה, ואז פתח ושר את שירת הים בניגון מיוחד אותו חידש, כשכל הקהל הגדול מתרומם איתו יחד (שירת הים, עמ' 266). בשנת תרצ"ב נפטרה אשת הגרי"מ חרל"פ, והמעמד לא התקיים באותה שנה. בצר להם פנו ההמונים לביתו של הרא"ה קוק, מורו ורבו של הגרי"מ חרל"פ, אולם לדאבונו הרב קוק אמר להם כי הוא אינו נוהג במנהג זה (שירת הים, עמ' 274). הרב חרל"פ גדל בין בני היישוב הישן בירושלים, ואביו היה תלמידו של המהרי"ל דיסקין. הרב קוק נהג בדר"כ כמנהגי הגר"א.

³⁵ לפי דברינו בפרק הבא מסתבר שכוונת ר"א גלאנטי איננה שמיד עם הקימה בחצות יעסוק בעניני הנס, אלא כוונתו היא כך: "עומדים (ממיטתם) בחצות הלילה (ואז משמשים מיטתם, וטובלים), וקורים (אחר כך) עד קריעת ים סוף שב'מדרש ויושע' ומרננים ברינה של תודה עד הבוקר". גם אם לא נסביר כך, הרי שלוקח זמן מאז הקימה בחצות, ועד לקריאת ה'תיקון', שהרי לוקח זמן להתלבש ולצעוד עד לבית המדרש. גם מדברי החמדת ימים נראה שאשמורת הבוקר היא הזמן המתאים ביותר להזכרת הנס, שהרי אז היו קוראים החסידים הראשונים את שירת הים. לפי דבריו בחצות הלילה הוא זמן ההתחלה של לימוד

נציע לפיכך השערה אחרת: ר"י צמח והחמדת ימים מזכירים במפורש שיש ענין מיוחד "באשמורת הבוקר", הלא היא האשמורה האחרונה של הלילה [ואף ר"א גלאנטי מזכיר ענין מיוחד הנאמר "בסיום הבקשות", שנאמרות "עד הבוקר"]. ייתכן מאוד שהדברים מבוססים על שיטת המפרשים לפיה בזמן זה, מעט לפני שעלה הבוקר, קיבלו המצרים את עונשם [כפי שהבאנו לעיל פרק ב]: "וַיְהִי בְּאַשְׁמֹרֶת הַבֹּקֶר וַיִּשְׁקֹף יי אֶל מַחְנֵה מִצְרַיִם בְּעֵמֹד אֲשׁ וַעֲנָן וַיִּקֶּה אֶת מַחְנֵה מִצְרַיִם"³⁶.

לפי דרך זו אין ענין מיוחד דווקא בשעת חצות, ומנהג אמירת 'שירת הים' בחצות נובע אולי מסיבה טכנית: בדורות האחרונים שעות השינה התאחרו, קימה בחצות הלילה או 'באשמורת הבוקר' (וכן הקפדה על תפילת ותיקין) הפכו לנדירות יותר ויותר. מכיון שמנהג התיקון הוא דווקא אחר חצות³⁷, ורוב הציבור התקשה להיות ער בשעות אלו, לכן נתהפכו היוצרות: אמירת התיקון נעשתה אמנם לאחר חצות, אולם לפני השינה, ולא לאחריה. ירידת הדורות והעייפות גרמו לכך שמיד בחצות הזדרז הציבור לומר את התיקון, תוך כדי שהם מקצרים אותו למינימום ומסתפקים באמירת 'שירת הים' בלבד³⁸. [בבן איש חי

ענין הנס, אך אין ענין דווקא בזמן חצות. מסתבר שלדבריו יש להתחיל זאת בחצות מפני שהוא זמן חשוב (ראה בחמדת ימים חלק א לשבת, פרק א, אות סז, שם הביא שבלייל שישי יקרא עד חצות בתושב"ע, שהרי אין קוראים מקרא בלילה, אך אחרי חצות ילמד תנ"ך, שהרי מאז מאיר אור קדושת השבת. בחמדת ימים חלק א לשבת פרק ט לליל שבת אות ה' הביא שבלייל שבת ישן עד חצות ויקום בחצות וישמש מיטתו. בחמדת ימים חלק ג לחג הסוכות פרק ו להושענא רבה כתב בענין תיקון ליל הושע"ר שעד חצות יקרא בספר דברים, כיון שעיקר הדין הוא בחצות, ואחר חצות יאמר תהילים ותחנונים). ניתן לומר שמנהג אמירת 'שירת הים' בחצות נובע מכך שלפי המקובלים בחצות הלילה עובר עיקרו של הלילה (ראה בהערה לעיל פרק ב, בענין דעת המקובלים לפיה "בחצות הלילה הסתיים עיקרו של הלילה"), אולם נראה יותר שהמנהג נובע ממנהג אמירת ה'תיקון' כפי שנביא בגוף המאמר.

³⁶ בספר ותתפלל חנה (ח"ב, ירושלים תר"נ, דף צב, ב) כתב ר' פרג' חיים שבקהילתו ובעוד מקומות "קמים באשמורת הבוקר להגות בתורת ה' שירות וכו', ושירת הים אומרים אותה מעומד לצד מזרח, והטעם שהיה הנס על הים, ואמירת השירה באשמורת הבוקר היתה, שהוא זמן רחמים...".

³⁷ גם מפני שבחצות הלילה מתחילה התנוצצות היום הבא (ראה בסוף ההערה הקודמת, וכן בהערה לעיל פרק ב, בענין דעת המקובלים לפיה "בחצות הלילה הסתיים עיקרו של הלילה"), וגם מפני שלפי המקובלים ישנה חובה של תשה"מ בלילה זה (כפי שנביא בפרק הבא) ולפי דבריהם תשה"מ ראוי שיהיה דוקא לאחר חצות הלילה. לפי הטעם השני אם אמירת 'שירת הים' תבטל את הציבור מתשה"מ הרי שיש לכאורה להקדים את 'שירת הים' או לבטלה.

³⁸ הרב בן ציון מוצפי (בספרו פסח בציון שיצא כעת לאור, עמ' תסט) הביא שלשה מנהגים בענין ה'תיקון': לפי המנהג הראשון הציבור היה ער כל הלילה ואומר תיקון (נראה שמנהג זה מבוסס על החמדת ימים). לפי המנהג השני קמים בחצות ולאחר מכן אומרים תיקון וקודם עלות השחר פותחים ההיכל וקוראים שירת הים כולם כאחד בשירה ובקול תודה" (נראה שמנהג זה מבוסס על דברי ר"א גלאנטי). המנהג השלישי מחודש, ונוגע מאוד לענייננו: "ויש נוהגים להתאסף כל הקהל בבית הכנסת לאחר סעודת ליל יום טוב ועד חצות הלילה ובחצות הלילה קוראים שירת הים והולכים לביתם" (ולא ראיתי במקורות שציון מקור קדום למנהג זה, אלא רק כתב שכך ראה בעיניו בירושלים, והרי שזו עדות מהדור האחרון). מסתבר מאוד לפי דבריו שמנהג 'שירת הים' התגלגל מתוך מנהג אמירת התיקון. אחר כתיבת המאמר מצאתי שבלוח ההלכות והמנהגים (הרב אליהו זלזניק) לשנת תשע"ב הובא בענין מנהגו של הגרי"מ חרל"פ: "וישמענו שנשאל על זה, למה לא עושה לפני עלות השחר, והשיב: וכי יהיה לי מנין אז?!". בספר שירת הים (עמ' 266) מובאת עדות של הג"ר סיני אדלר לפיה הגרי"מ חרל"פ הסתכל בשעונו, ולרב אדלר היה ברור שעשה כך כדי לבדוק את שעת חצות בדיוק כדי לומר את השירה. שו"ר שהאדמו"ר מספינקא שליט"א כתב (הגדה של פסח כמנהג ספינקא עם ספר מועדי אבי, ירושלים תשס"ח, עמ' שיב): "מנהג אבותינו הקדושים לומר

ובגרי"מ טיקוצ'ינסקי מובא לקרוא בבוקר את 'שירת הים', כמעט ללא תוספת³⁹. ייתכן לפי"ז שבתחילה התקשה הציבור לקום בלילה, ולכן הסתפקו באמירת 'שירת הים' בלבד לפני תפילת ותיקין, ולאחר מכן התקשו אף בכך, ולכן הסתפקו ב'שירת הים' בחצות].

לפי השערתנו זאת יוצא שעדיף לקרוא את 'שירת הים' לפני תפילת ותיקין מאשר בחצות⁴⁰, ולעיל אכן הבאנו שכך אכן נהג האדמו"ר האמרי חיים מויזניץ (לוח דבר בעתו, שנת ה'תשע"ה, ליום כא ניסן), ושכעין זה מובא בבו בן איש חי ובלוח של הגרי"מ טיקוצ'ינסקי.

הצעתנו, לפיה מנהג אמירת 'שירת הים' מבוסס על אמירת ה'תיקון', מסבירה מנין נבע המנהג, ופותרת את השאלה עליה עמדנו בפרק ב': מה הטעם לשיר את השירה דווקא בחצות. באמירת התיקון [לפחות לפי

שירת הים בציבור בליל שביעי של פסח, ואומרים אותה אחר חצות הלילה, מהטעם הפשוט שאין לומר מקרא לפני חצות (שער המצות ואתחנן כד). ועוד כדי שיהיה קרוב יותר לזמן המאורע שהיה בסוף הלילה, ככתוב 'ויהי באשמורת הבוקר', ואמרה זקנתי הרבנית שרה שלומצי בת הרה"ק מהרמ"מ מזידיטשוב שמקובל מאבותיה הקדושים שישראל אמרו שירה בשעה חמש לפנות בוקר, ומובן כדי שיוכלו להתפלל תפילת שחרית כדבעי לא רוצים להיות ערים כל הלילה עד אותה שעה, וגם לא לקום מהשינה באמצע הלילה לפני אותה שעה, ולכן אומרים אותה אחר חצות הלילה... (בענין דבריו על השעה המדוייקת של קריעת הים ראה במה שהערנו לעיל על זמן הקריעה).

³⁹ בלשון חכמים ח"א סי' נו מובא: "באשמורת הבוקר... קודם עלות השחר נכון לקרות שירת הים בקול נעים מעומד", והוסיף שאחרי השירה יאמר שלשה פסוקים ממנה (ויסע ויבא ויט' שהם שמות הבורא), ואח"כ יוסיף לימוד קצר ותפילה על עניינם, ע"פ קבלה. הרי שהשיטת את סדרי הלימוד שהיו נהוגים לפניו, והסתפק בלימוד קצר, שעיקרו 'שירת הים'. בלוח לארץ ישראל לגרי"מ טיקוצ'ינסקי מובא (בתוך סוגריים) "יש אומרים בהשכמה את שירת הים שיר היחוד ושיר הכבוד" (יש לבדוק האם הופיע כך כבר מהלוח הראשון שיצא בשנת תרס"ה. מסרו לי שבלוח של שנת תרצ"ה הדבר מופיע. ב'לוח ההלכות והמנהגים' לרב אליהו זלניק לשנת תשע"ח נכתב בטעות שדברי הרב טיקוצ'ינסקי מיוסדים על דברי היסוד ושורש העבודה). בקונטרס גאלי הכהונה לר' שושן כהן (נדפס בסוף ספר ברית כהונה ח"ב, לאביו מוה"ר משה כלפון הכהן, מערכת ש' אות יד): "יש נוהגים לקום באשמורת וקורין שירת הים. יש שהולכים לשפת הים ויש שעולים על גג ביתם שמשם רואים את הים". המחבר חי בשנים תרס"ו-תשל"ו. השווה עוד למקורות העוסקים באמירת 'שירת הים' בשביעי של פסח במהלך היום: במעשה רב לגר"א (אות קצג) מובא שבשביעי של פסח נהגו לומר בשחרית את פסוקי שירת הים "פסוק בפסוק" כל הציבור יחד (וכעין זה בדרכי חיים ושלום, מנהגי ה'מנחת אלעזר' ממונקאטש, אות תריט). בתרומת הדשן סי' כה הביא מנהג לפיו בזמן קריאת התורה היה הקהל קורא עם הש"ץ את פסוקי שירת הים (ועי"ש שכך נהגו גם בפרשת בשלח, ובעשרת הדברות שבפרשת יתרו וכן בחג שבועות). וכעין זה בתקנות בית הכנסת אלט-ניי שול בפראג, שנתקנו על פי המהר"ל מפראג (הובאו בספר אלף כתב, ר"י וייס, ב"ב תשנ"ז, ח"ב, עמ' כט, וראה פתחי תפילה ומועד לרי"י שפיגל, 181 ואילך). ראה גם במאמרו של ר"י סטל (סגולה, טבת תשע"ב, עמ' 4) העוסק במקורות להכללת 'שירת הים' בתפילה, ומציין שם בין היתר (בהערה 20) שיייתכן שלמנהג אמירת 'שירת הים' בציבור בשביעי של פסח יש מקור כבר בתרגום המכונה 'תרגום יונתן בן עוזיאל' לדברים טז, ח, שתירגם את 'וביום השביעי עצרת לה' אלהיך' באופן הבא: 'וביום השביעי תהיו נאספים בשירה/בתשבחות/בהלל לפני ה' אלהיכם'. לפי ר"י סטל אם נבאר 'בשירה' הרי מסתבר שהכוונה ל'שירת הים'.

⁴⁰ וזאת אפילו אם אמירת השירה בחצות לא תמנע את האדם מלקום לתפילת ותיקין.

נוסחת החמדת ימים] יש גם מקור קדום יחסית לכך שניתן להודות לה' על קריעת ים סוף, מבלי לחשוש למקורות לפיהם מיתת המצרים מונעת את השירה⁴¹.

פרק ו - אמירת ה'תיקון' בליל שביעי של פסח, מקורותיו, והבעיות שיש בכך⁴²:

בכתבי האר"י, בייחוד בשער הכוונות, וכך גם בספר סדר היום, בו נזכרים רבים ממנהגי צפת בתקופת האר"י, אין כל הנהגה מיוחדת לליל שביעי של פסח.

לעומתם רבי אברהם גלאנטי, תלמיד הרמ"ק, מציין (במנהגי ארץ ישראל, הובא במבוא לראשית חכמה עמ' 52) כי בארץ ישראל היה מנהג מיוחד בלילה זה: "ליל שביעי של פסח עומדים בחצות הלילה וקורים עד קריעת

---

⁴¹ ר"א גלאנטי הזכיר שבליילה זה אומרים את 'מדרש ויושע' ובנוסף 'מרננים ברנה של תודה' ואומרים תחנונים וכן מזמור 'בצאת ישראל ממצרים'. בפשטות אין כאן שירה על קריעת הים [מדרש 'ויושע' עוסק בקריעת ים סוף ושירת הים, והוא נדפס בין היתר בתוך אוצר מדרשים (איונשטיין), ח"א, עמ' 146, ומדרש זה נזכר בר' בחיי שמות יד, י. במדרש זה אין הודאה על נס קריעת הים, ואף אין בו התמקדות במפלת המצרים, אלא יש בו דרשות רבות הקשורות לקריעת הים]. מ' בניהו העלה האפשרות לפיה 'רנה של תורה' הנזכרת בדבריו הם עשר השירות שישנם בתורה, ובניהם שירת הים. לפי השערה זו (שאינה מוכרחת, ובניהו מעלה השערות נוספות) סבר ר"א גלאנטי שאין בעיה באמירת שירת הים בלילה זה. ר"י צמח כתב "לקרות סוד קריעת ים סוף והשירה בזהר", אך נראה שאין כאן קריאה של 'שירת הים' עצמה אלא של דברי הזוהר על הפרשה. החמדת ימים מזכיר לקרוא את השירות שיש בתנ"ך, ובניהם שירת הים. גם בתיקון שמובא בשערי רחמים (משנת ת"ע) נזכרת שירת הים באשמורת הבוקר (אגב, מ' בניהו טוען שלפי סדר הקריאה הנזכר שם, שהוא קצר, נראה שמדובר על סדר קריאה שלא כלל את מחציתו הראשונה של הלילה. בניהו טוען בנוסף שמחברו של השערי רחמים היה שבתאי, וגולדהבר פירט את הראיות לכך). סדר זה שבשערי רחמים הונהג משנת ת"פ אצל ר' ישעיה רומאנין, מבכירי תלמידי הרמח"ל. בתיקון שנדפס באמסטרדם תפ"ה מופיעים עשרת השירות ובכללם שירת הים, וכך גם בתיקון שנדפס בונציה ה'ת"ח (והוא דומה לשערי רחמים). על השתלשלות המנהג בהמשך השנים ראה במאמרו של מ' בניהו ('קרית ספר' נב, ד). אם כן, המקור המפורש הראשון לקריאת 'שירת הים' בתוך ה'תיקון' הוא בחמדת ימים, או בתיקונים שונות שנפוצו בשנים ת"ע-תפ"ה. השאלה האם החמדת ימים קדם להם או לא תלויה במחלוקת הגדולה על זהות מחברו של החמדת ימים (מחלוקת עליה נעמוד בפרק הבא). אלו שסוברים שהחמדת ימים קדם להם, ושמחברו היה שבתאי, יוכלו לטעון (אף שאין הכרח בכך) שה'תיקונים' נגזרו אחרי החמדת ימים, ושהמקורות הקדומים (ר"י צמח ור"א גלאנטי) נמנעו במכוון מלשורר את 'שירת הים' בלילה זה. בפרק הבא נראה כי בכתבי האר"י הקדוש ומהרח"ו לא נזכר סדר לימוד ללילה זה, וכך גם בספר סדר היום ובספרים נוספים. ייתכן לשער שהם חששו למקורות המתנגדים לשירה על קריעת הים, אולם כל הכרח או סיבה לומר כך. נציין כי בהקדמה לסדר קריאת ותיקון ללילי חג שבועות והושענא רבה שנדפס בונציה שנת ה'ת"ח (הספר נדפס ע"י בני משפחת קונסיליו מהעיר וירונא, לאחר שנלקט על ידי רב העיר ר' מנחם נוויירה. ההקדמה נכתבה כנראה ע"י ר' מנחם, כפי שהעיר מ' בניהו במאמרו בקרית ספר נב, ד) מזכיר הכותב את ההתלבטות האם ראוי לתקן סדר לימוד ושירה בלילה זה, שהרי הקב"ה אמר "מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה?!", והכותב מציין שמחמת כך תיקון סדר זה "היה אין ולא ורפיא בידינו", אלא שלבסוף הוכרע כי יש לחלק בין הנקמה באויבים, שעליה אין לשיר, לבין נס ההצלה של עמ"י שעליו יש לשבח ולהודות.

⁴² המקורות בעניין זה נאספו במאמרו המקיף של מאיר בניהו (קרית ספר נב, ד, 818 ואילך), עליו נתווסף מעט במאמרו של הרב יחיאל גולדהבר (דאצ"ה, גליון 88). בניהו האריך בדבריו, והביא בין היתר את כל הדפוסים של 'תיקון ליל שביעי של פסח', ובחן האם הם מבוססים על החמדת ימים. כאן הבאנו רק את החלקים במאמרו שנוגעים לנידון שלנו. אין בדברי בפרק זה כל חידוש, אא"כ הדבר צויין במפורש.

ים סוף שב'מדרש ויושע', ומרננים ברינה של תודה עד הבוקר ואומרים בקשות, ובסיום הבקשות עומדים על רגליהם ואומרים בקול נעים מזמור 'בצאת ישראל ממצרים'...". לא מדובר בלימוד במשך כל הלילה, כפי שהוא מציין שעושים בהושענא רבא בשבועות וביום כיפור, אלא בקימה בשעת הצות⁴³.

בדור שאחריו נזכר מנהג אצל ר"י צמח הכותב בספרו נגיז ומצוה (סוף עניני הפסח): "צמח: טוב לקום [לפחות] קודם אשמורת הבוקר לקרות סוד קריעת ים סוף והשירה בזהר"⁴⁴. מצאתי שבסידור האר"י לר' שבתאי הביא את המנהג בשם מהר"א פאנצ'ירו⁴⁵, במילים זהות כמעט לגמרי לדברי ר"י צמח⁴⁶. לפי המקורות הללו בליל שביעי של פסח הולכים לישון, אלא שקמים בחצות או "קודם אשמורת הבוקר" וקוראים בזהר.

לעומת זאת בספר חמדת ימים נתחדש סדר שלם לליל שביעי של פסח, הכולל לימוד במשך הלילה כולו (בחציו הראשון יעסוק האדם בתנ"ך ובזהר בעניני הגאולה והמשיח⁴⁷, ובחציו השני יעסוק בענין קריעת הים, ובין היתר יקרא את שירת הים).

---

⁴³ מ' בניהו מביא שכך היה המנהג בג'רבא, כמצוין בספר פרח שושן לר' שושן הכהן.
⁴⁴ ר"י צמח אף מביא: "שמעתי משם הר"ח ז"ל (=מהרח"ו) שהיה אומר כי בלילות הללו, כמו שביעי של פסח וליל שבועות וליל הושענא רבא, מצוה לפרש ולגלות עומק החכמה, לפי שבאלו הימים הזמן גרמא והוא זמן מוכן לסודות וראוי לפרשם אז" (נגיד ומצוה, לחג שבועות). כפי שראינו לעיל כמה מפרשני המקרא סברו שים סוף נבקע קודם אשמורת הבוקר, ולענ"ד ניתן לקשר זאת לדברי ר"י צמח [אף שר"י צמח כתב "לפחות (!) קודם אשמורת הבוקר" ומשמע שעדיף שהקריאה תיעשה מוקדם יותר, מ"מ בהמשך המאמר נראה שכוונתו היא לאחור הצות. זאת ועוד: במקומות אחרים הושמטה תיבת 'לפחות' (בהגהות ר"י צמח שנדפסו בספר פרי עץ חיים שערך תלמידו ר"מ פאפירש, שער כא, סוף פרק ה, במהדורת דובראוונא, וכן במהד' י-ם תשמ"ח)]. בפרק הקודם הצענו שמכיון ש'באשמורת הבוקר' המם ה' את מחנה מצרים, לכן שירת הים נערכה בשעה זאת. מעתה, גם אם גורסים את תיבת 'לפחות', הרי שמדובר על קריאה שאורכת זמן, ומסתיימת ככל הנראה בבוקר, ולכן היא מתרחשת גם באשמורת הבוקר. נעיר כי בכמה ספרים שנדפסו בימינו נזכרים דברי ר"י צמח כאילו הם מובאים בפרע"ח (וכך גם כתב בכה"ח), ולא דקדקו לציין שהוא בהגהת ר"י צמח על הפרע"ח.

⁴⁵ כוונתו מן הסתם לר' אפרים פאנצ'ירי, תלמיד מהרח"ו, מעורכי העץ חיים' שהוא מהדו"ק של כתבי האר"י.
⁴⁶ מצאתי בסידור האר"י לר' שבתאי שכתב (בדבריו שבסוף 'סדר הגדה' של פסח) "בליל ז' מותר לשמש. ליל שביעי דפסח נהגו לקרות קודם אור הבוקר בזהר סוד קריעת ים סוף והשירה. מהר"א פאנצ'ירו", והוא נוסח כמעט זהה לדברי ר"י צמח, וצ"ע בזה [עוד ראיתי ב'ספר הכוונות בעריכת רבי אפרים פאנצ'ירי מכתבתו הראשונה של רח"ו, והוא כת"י שמופיע במאגר אוצר החכמה, שם נכתב בעמ' 283: "ז' של פסח... הוא י"ט (=יום טוב) ומועד גמור, ולכן יש זיווג ביום זה"]. הרב גולדהבר לא התייחס לכך, משום מה, והביא רק את דבריו ב'סדר שכיבה' שאחרי תפילת ערבית, חלק 'מצות פריה ורביה', שם כתב שלא לשמש בליל שש"פ, כדברי האור צדיקים' שנביא להלן.

⁴⁷ קריעת הים היא סיום יציאת מצרים, ולכן יש ליום זה קשר לגאולה. ניתן לענ"ד להוסיף שבכלבו (סי' נב) כתב: "נהגו בשביעי של פסח ובראשון של עצרת לתרגם הפרשה כולה כדי להבין לנשים ולעמי הארץ הניסים והנפלאות ולשכך אזנם ויתנו לשם שבח והודאה על כך, כי באותו הזמן שנקבע המנהג היו מדברים הכל בלשון ארמית. ובזמן הזה לא זז המנהג ממקומו אבל הוסיפו עליו לדרוש עשרת הדברות בלע"ז וכן בשביעי של פסח מ'ויושע' עד סוף השירה, ומספרים נפלאות שעשה לנו השם ולאבותינו בלשון שייבנו הכל, וגם דורשים מה שעתידי הקב"ה לעשות כשיוציאנו מן הגלות, וכמו שאמרו חז"ל בניסן נגאלו ובניסן עתידין להיגאל, ושעתידי להחיות המתים לימות המשיח, לחזק לב מי שאינו יודע בענין הגואל ותחיית המתים, והוא ענין

הדרכתו של החמדת ימים עומדת בסתירה למובא בשער הכוונות (פסח, דרוש יד) לפיהם יש חובה של תשה"מ בלילה זה⁴⁸. אלא שדברי שער הכוונות אינם מוסכמים, שהרי מהר"מ פאפירש (תלמידו של ר"י צמח) מביא בשם האר"י שאין לשמש מיטתו בלילה זה (אור צדיקים, סי' כז סעיף יא).

כמה מגדולי ישראל בדורות מאוחרים יותר כתבו שההנהגה הנכונה היא כדברי שער הכוונות (בא"ח, משנ"ב, ועוד). יש מגדולי ישראל שכתבו שסדר ה'תיקון' יעשה קרוב לשחר, כדברי ר"י צמח (מנהגי בית אל לגר"א מני, כה"ח, ועוד), וכמה מהם אף כתבו במפורש שאין לנהוג כסדר התיקון של החמדת ימים משום שבכך האדם נמנע מתשמיש המטה (ר"א פאפו, ר"ח פלאגי)⁴⁹. לענ"ד נראה שרבים מבין גדולי ישראל אלו סברו שהספר חמדת ימים הוא ספר בעייתי, דבר שכידוע נתון במחלוקת גדולה⁵⁰.

דתקנה שתקן משה להיות דורשים בהלכות הפסח בפסח וכן בכל המועדות" (וראה מחזור גולדשמידט-פרנקל לחג הפסח עמ' כ). הגר"מ מאזוז שליט"א כתב (בסוף תיקון לשביעי של פסח, ובהקדמה ל'תיקון' שבתוך מחזור איש מצליח לפסח, וביתר קיצור בירחון אור תורה, ניסן, ה'תשמ"ט, סי' ק"ב): "ידוע שלימוד זה אין לו יסוד בדברי הזוהר והאר"י ז"ל, אלא מקורו בספר חמדת ימים שיצאו עליו עוררין... נכון שלא לבטל לימוד זה לגמרי, כי יש בו כיסופים עזים לגאולה שלא נתייאש ממנה ח"ו בראותנו שעבר חג הפסח ועדיין לא בא גואל" (ראה גם זכר דוד לר' דוד מודינא, ח"ג, פרק לב).

⁴⁸ וגם ר"י צמח (בנגיד ומצוה, חלק 'זמנים שמותר הזיווג', ושוב בחלק 'פסח') כתב שמותר לשמש מיטתו בליל שביעי של פסח (ובאופן מוזר הנהגה זו הובאה גם בחמדת ימים, כפי שציין מ' בניהו). יש להעיר לענ"ד שלכאורה דברי ר"א גלאנטי, הכותב לקום בחצות (ולא באשמורת הבוקר), אף היא אינה תואמת לדברי 'שער הכוונות', שהרי המקובלים כתבו לשמש אחר חצות דווקא, גם ביו"ט (פרי עץ חיים שער ק"ש סוד הזיווג פרק יא דף פ ע"ג), ואם כן כיצד יקום בחצות לשורר, כשיטת מהר"א גלאנטי?! ייתכן לומר שכוונת ר"א גלאנטי היא שיקום בחצות וישמש (ויטבול) ואז ילך לביהכ"נ [יש לשים לב שכל המתנגדים ל'תיקון' של החמדת ימים (אותם נביא בהמשך) הביאו שיש לקום באשמורת הבוקר, ולא מצאתי מי שיכתוב כדעת ר"א גלאנטי. ייתכן לומר שהם לא כתבו לקום בחצות מפני שחששו שגם מנהג זה יביא לביטול תשמיש המיטה. מסתבר יותר שהם לא הביאו את דברי ר"א גלאנטי משום שהכירו את דברי ר"י צמח].

⁴⁹ החיד"א התעלם בכל ספריו ממנהג עריכת ה'תיקון' המובא בחמדת ימים (וביומן הנהגותיו כתב בשנת תקמ"ח שקרא את שירת הים בעמוד השחר), ובספרו מורה באצבע (סי' ז, ריח, הביאו גם כה"ח או"ח תצ, אות סא) כתב: "אור שביעי של פסח לפי כתיב רבנו האר"י **האמיתיים** יש חיוב גדול בזיווג" (ובניהו סבר שכנראה בא להוציא מדעת המהר"ם פאפירש), וכן דעת עוד אחרונים שיש חיוב תשה"מ בלילה זה (כך מצאתי במג"א רמ, סק"ג, ובאה"ט ומשנ"ב שם; בן איש חי וירא כג; כה"ח תצ, סא; שלחן הטהור; טהרת בת ישראל לרב קלמן כהנא; דרכי טהרה לגר"מ אליהו; נטעי גבריאל פסח ח"ג, ועוד. לעומתם הביא בא"ר רמ, א, שבעולת תמיד סק"ד כתב בשם חכמי האמת שלילה זה אסור בתשה"מ). ר"א פאפו כתב (בחסד לאלפים, סי' רמא, ג) שלא טוב המנהג לקבוע מדרש כל הלילה שהרי מבטלים בזה את ישראל מפריה ורביה **שהיא חיוב על פי סוד** בלילה זה, וכ"כ הר"ח פלאגי במועד לכל חי סי' ד סעיף לח, והוסיף הרח"פ שמ"מ טוב לקום באשמורת 'כדי לומר השירות, עלית על כולנה אחרון חביב שירת הים לאומרה בקול נעים ובכוונה גדולה ובציבור ויחשב כאילו עבר ביום ההוא'. במנהגי 'בית אל' (אשר רשם הגר"א מני) מובא שקמו באשמורת הבוקר 'ואמרו עשר שירות ואת שירת הים אמרו בעמידה', וכן בבא"ח (לשון חכמים, ח"א, סי' נו "לימוד לאשמורת הבוקר בליל ז' של פסח", אך ראה בספרו של הבא"ח אמרי בינה-חקרי לב ירושלים, תשלג, ריש סימן טז, שם כתב שואל השאלה "בשנה זו בליל שביעי של פסח עלה בלבי ללמוד בלימוד אשר הובא בספר קריאי מועד המתוקן ללילה זה... לא הורגלנו בלימוד זה בשנים שעברו", ומשמע שלא היתה לו התנגדות עקרונית ללימוד התיקון. אלא שאין זו ראייה, שהרי היא לשון השואל בלבד, ובנוסף ייתכן שרק תוכן המאמרים שלמד היו כחמדת ימים אך זמן אמירתם היה רק אחרי חצות הלילה), וכעין זה בכה"ח (או"ח תצ, אות סב). על הגאון הרב מרדכי אליהו זצ"ל מובא שמנהגו היה להגיע לביהכ"נ לפני עלוה"ש לסדר הלימוד (באור פניך, מאת רבי חיים בן שושן, בית אל תשע"ב, עמ' 264),

וכידוע מנהגיו היו ע"פ הבא"ח, וכן התנגד לחמדת ימים. [אגב, בלוח דינים ומנהגים אהבת שלום לשנת תשע"ח, לשביעי של פסח, הביאו את דברי הנגיד ומצוה, ושכבה"ח הוסיף לומר שירת הים באשמורת הבוקר, והוסיפו "וכ"כ במחזור בית הבחירה לר"א חמוי ז"ל: ובאשמורת קמים וקורין בפרשת בשלח והשירה מעומד כלפי מזרח עד כי אני יי רופאך, ע"ש", והקורא טועה לחשוב שאף הוא התנגד לדברי החמדת ימים, אולם המעיין בתוך המחזור יראה שהוא מביא את דברי החמדת ימים, אלא שבלוח אהבת שלום קיצצו דבריו כיון שפסעו בעקבות אלו שהתנגדו לחמדת ימים].

⁵⁰ נעתיק בקצרה מהמובא בספרנו אשי המועדים לטו בשבט (לא נדפס): "יש אומרים שהמחבר חי בשנים ש"ל-ת"ל, והאריך שנים ביותר, ומחברו היה ר' בנימין הלוי, שהיה תלמידו של ר' חייא תלמידו של מהר"ח"ו. יש אומרים שחובר בשנת ת"ל לערך, ומחברו היה נתן העזתי שר"י, שהיה אז כבן 25. יש אומרים שחובר בשנים תע"ב-ת"פ לערך ומחברו הוא מהרי"י אלגזי או אדם אחר (שבתאי ככל הנראה) ששמו לא ידוע. הספר נדפס לראשונה בשנת תצ"א... ראה בשבחו של הספר באוצר חמדת ימים, מאת דוד שלמה קוסובסקי שחור, בני ברק תשס"ט, וכן בחמדת ימים, מהדורת מכון חמדת ימים, בני ברק תשע"א, בהקדמתם הארוכה, שם פסעו בעקבות החוקר יערי וסברו שחיברו ר' בנימין הלוי. לעומת זה כתבו היעב"ץ והרב פתיה שלדעתם מחברו הוא נתן העזתי שר"י, וכך סבר החוקר ג' שלום. ראה עוד בקונטרס אר"ש חמדה (בני ברק, תש"ע), שפסעו בעקבות החוקר מ' בניהו וכתב שחיברו אחד ממאמיני ש"צ שנים רבות אח"כ (לדעת החוקרים תשבי ובניהו המחבר הוא הגאון רי"י אלגזי, ובימינו הביאו ראיות לכך הרב תפלינסקי, שכמה מדבריו הובאו אצל הרב גולדהבר במאמרו שפורסם בדאצ"ה, וכן אצל הרב סטל במאמרו שפורסם בהמעין טבת תש"ע). בספרנו שם הארכנו רבות בענין זה. נראה שפעמים רבות היחס לתיקון לשביעי של פסח קשור ליחס העקרוני אל החמדת ימים, שכן בספרנו שם הבאנו ש"היעב"ץ סבר שהחמדת ימים הוא ספר שבתאי "מלא תועבות ונאצות" שחובר ע"י נתן העזתי (חי בשנים ת"ד-ת"מ, בשנת תכ"ד החל בבנאותיו) שפיוטים ממנו מצוטטים בסוף הספר, ובחיד"א לא הזכיר את שם הספר אף שהביא מדבריו (גולדהבר ציין שזאת למרות שמדפיס הספר הוא מהרי"י אלגזי, רבו של החיד"א ואביו של חבירו מהרי"ט אלגזי) ור"ח פלאג'י כתב שהחיד"א חיבר תפילות כדי שלא ישתמשו בתפילותיו של החמדת ימים, ולדעת ר' חיים פלאג'י מחבר החמדת ימים הוא אכן נתן העזתי אלא שהגר"ח פלאג'י מתייחס אליו בכבוד וכותב שאין לדבר בו סרה... יש נוהגים למעשה עד היום שלא להחזיק את הספר בביתם, וכך נהג הגר"מ אליהו... לדעת האוצר חמדת ימים... החיד"א הביא ממנו רבות (אמנם לא זכר את שמו, וכנראה לא רצה לעורר מחלוקת ולכן השמיט שמו). לעומתו בקונטרס אר"ש חמדה כתב שהחיד"א השמיטו ודאג שלא יאמרו תפילותיו, וכשהזכירו היה זה בתוך ציטוטים שהביא מספרים אחרים, וגם אז שינה כדי שראשי התיבות יהיו קשים לקריאה... בין גדולי ישראל שעיינו בדברי החמדת ימים וציטטו מהם, ואף ציינו במפורש את שם הספר חמדת ימים, יש להזכיר את היסוד ושורש העבודה שכתב "ראשון לכל ספרי מוסר תלמדו ספר חמדת הימים", וכך גם ר"ח פלאג'י... אמת ליעקב לר' יעקב שאלתיאל ניניו... בן איש חי [ראה בהקדמת הרב צוריאל לחמדת ימים מהד' ב"ב תשס"ד, וראה מה שהשיב שם על טענת הגר"מ אליהו והגר"מ הלל, שהבא"ח חיבר את הלשון חכמים כדי שימנעו מלהשתמש בתפילות החמדת ימים]... ר' אליהו מני, כה"ח... ר' סלמן מוצפי ובנו הרב בנציון מוצפי", עד כאן. מדברינו במאמר זה נראה שישנה התאמה חזקה למדי בין היחס העקרוני לחמדת ימים ובין היחס לתיקון לשביעי של פסח, שהרי כפי שראינו היעב"ץ והחיד"א לא מזכירים מאומה על התיקון לשביעי של פסח, והגר"ח פלאג'י מתייחס אליו באופן מסויג, והגר"מ אליהו לא נהג בו, ולעומתם היסוד ושורש העבודה הביאו בספרו, וכך גם הרב מוצפי. נזכיר כי בסוף הפרק הקודם הבאנו (בהערה) שדברי החמדת ימים הובאו גם ב'תיקונים' שונים שנפוצו בשנים ת"ע-תפ"ה. אלו שנוקטים שהחמדת ימים חובר רק בשנים תע"ב-ת"פ ינקטו שקונטרסים אלו קדמו לספרו, ולא להיפך. בהקשר לכך ראה מה שכתבנו בספרנו אשי המועדים טו בשבט בענין קונטרס פרי עץ הדר לט"ו בשבט [שמקורו בחמדת ימים], דברים שניתן להשליך גם לגבי היחס לתיקון לליל שביעי של פסח: "לפי היעב"ץ וסיעתו הקונטרס פרי עץ הדר לט"ו בשבט חובר ע"י נתן העזתי (בשנת ת"ל לערך), שהיה בן העדה הספרדית. לפי סברה זאת קריאת הקונטרס בט"ו בשבט אינה אידאלית, אף שמסתבר שרוב הדברים שהובאו בו אינם בעיתיים. ברור שיש להימנע מקריאת המשפטים שנחשדו בשבתאות כמו כוונת 'שורש בן ישי חי' בסיום הקונטרס. לפי דרכו של האר"ש חמדה נראה לענ"ד שהחמדת ימים הניח בכליו, כדרכו, קונטרס שחובר ע"י אדם צדיק. לפי דרך זו אין בעיה בקריאת הקונטרס, אך מ"מ יש לגרוע את המשפטים שנחשדו בשבתאות. לפי דעת אוצר חמדת ימים חובר הפרי עץ הדר (בין השנים שנ"ט-ת"ל) ע"י החמדת ימים שהיה חכם ספרדי צדיק, והוא ר' בנימין הלוי".

למרות זאת בקהילות רבות נהגו להיות ערים כל הלילה ולומר את סדר התיקון שנוסד על פי החמדת ימים (או סדרים דומים): מנהג זה התפשט מאוד בקהילות המזרח (משנת ת"ע ואילך, לפחות, ראה באורך במאמרו של מ' בניהו), וכך נהגו בכמה מחצרות החסידים (נאספו אצל י' מונשדיין באוצר מנהגי חב"ד, ירושלים, תשנ"ו, שביעי של פסח עמ' ריד, ובנטעי גבריאל פסח ח"ג, טו, ה, הביא שכן נהגו בצ'רנוביל, ויז'ניץ, לעלוב, חב"ד). לעומת זאת באשכנז ופולין התיקון של החמדת ימים לא התפשט כל כך⁵¹.

שני הכיוונים שהצגנו בנוגע לאמירת ה'תיקון' רלוונטיים גם לגבי מנהג 'שירת הים', שהרי גם מנהג זה עלול לפגוע בחובת תשה"מ. משום כך ראוי להתייעץ עם ת"ח האם לאמץ את המנהג, ולבחון באיזו שעה ראוי לומר את השירה. ייתכן שראוי לסיים את השירה (כמו גם את התיקון) מעט לפני חצות, כדי שהמתפללים ישובו לביתם בחצות, ויקיימו את חובתם, וכך גם יוכלו לקום למחרת בזמן⁵².

---

⁵¹ סדר ה'תיקון' נהג אצל ה"מדקדקים במצוות" בפרנקפורט, כמובא במנהגי פרנקפורט, אך המנהג לא נזכר במנהגי וורמייזא ובמנהגי פיורדא ובמנהגי אמשטרדם. ביסוד ושורש העבודה שער ט סוף פרק ט העתיק את דברי החמדת ימים, אך סדר זה אינו מופיע בסידור היעב"ץ, אע"פ שהיעב"ץ הביא תמיד את מנהגי המקובלים, כולל מנהגים אותם ביקר. היו ת"ח שטעו וכתבו שסידור היעב"ץ מזכיר את התיקון, אך באמת אין זה אלא הוספה בסידורו שנעשתה ע"י המו"ל. על פי הרב גולדהבר. נעיר כי הרב בן ציון מוצפי (בספרו פסח בציון, שיצא כעת לאור, עמ' תסט) כתב: "ליל שביעי של פסח נהגו ישראל קדושים ללמוד התיקון המתוקן בסדר 'קריאי מועד', ומנהג זה יסודתו בהררי קודש מלפני כחמש מאות שנה ומעלה, ונזכר בכמה ספרים קדומים, וכן היה המנהג בירושלים ת"ו, ולא כפי שפקקו בו איזה עורכי ספרים. יש נהגו להיות ערים כל הלילה ולעסוק בתורה, ויש נוהגים להתאסף כל הקהל בבית הכנסת לאחר סעודת ליל יום טוב ועד חצות הלילה ובחצות הלילה קוראים שירת הים והולכים לביתם, ויש הנוהגים לקום בחצות ולבוא לבית הכנסת ולקרוא סדר הלימוד עם עשר השירות וקודם עלות השחר פותחים ההיכל וקוראים שירת הים כולם כאחד בשירה ובקול תודה. והמדקדקים נוהגים לדלג נוסח התפילה הנזכרת בתיקון". אינני יודע מיהם "עורכי הספרים" כלפיהם יוצא הרב מוצפי, ולפי המובא לעיל ההתנגדות היא רק להישארות ערים במשך הלילה כולו (או התנגדות לספר חמדת ימים), והתנגדות זו אינה של "עורכי ספרים" בלבד, ואין מקורות קדומים "מלפני כחמש מאות שנה" העומדים כנגדה. ייתכן שהיו מי שיצאו נגד ה'תיקון', משום שמקורו בחמדת ימים, ולא חילקו בין ההתנגדות לנוסח החמדת ימים לבין עצם אמירת התיקון, שיסודותיו מצויים כבר "לפני כחמש מאות שנה".

⁵² ייתכן שזהו הטעם לדברי הגר"מ מאזוז שליט"א בענין התיקון (בסוף תיקון לשביעי של פסח, ובהקדמה ל'תיקון' שבתוך מחזור איש מצליח לפסח, וביתר קיצור בירחון אור תורה, ניסן, ה'תשמ"ט, ס' ק"ב): "ידוע שלימוד זה אין לו יסוד בדברי הזוהר והאר"י ז"ל, אלא מקורו בספר "חמדת ימים" שיצאו עליו עוררין, ונפקי עליה זיקוקין באתרא דעסיקין, כנועד. מיהו חזינא למר זקני ואבא מארי הגאון זצ"ל שהיו לומדים בבית קצת בליל שביעי של פסח פסוקי תנ"ך מספר "קריאי מועד" (שנוסד ע"פ החמדת ימים – ש.י.), ולא היו מתאחרים עד חצות, וכל שכן שלא היו ערים כל הלילה כמו בליל שבועות והושענא רבה. ופה בארץ ישראל נהגנו בלי נדר ללמד בבית הכנסת כמה שעות, ומחלקים את הלימוד בתהלים ובזוהר למספר אנשים, וגומרים שירת הים סמוך לחצות והולכים לישון. וכן נכון שלא לבטל לימוד זה לגמרי, כי יש בו כיסופים עזים לגאולה שלא נתייאש ממנה ח"ו בראותנו שעבר חג הפסח ועדיין לא בא גואל...", וכו', עי"ש. בספר נטעי גבריאל כתב שלמנהג מרוקו מסיימים את אמירת התיקון לפני חצות (נטעי גבריאל, פסח ח"ג טו, סוף הערה ו, וכן ראיתי בספר עלי הדס, מנהגי תוניס, מאת הרב דוד סטבון יב, לז, ע"פ דברי הגר"מ מאזוז, וכן ראיתי בספר עטרת אבות, מנהגי מרוקו, לרב משה

סיכום:

בעדות רבות מנהג 'שירת הים' בחצות אינו מצוי. נראה שהוא מנהג חדש, שהתגלגל בעקבות הקושי לומר את ה'שירה' בזמן ובאופן המקורי – בסיום ה'תיקון', באשמורת הבוקר. מכך עולה לכאורה שניתן לומר את השירה גם לאחר חצות, במהלך הלילה. כמו כן נראה שמי שמתקשה לומר את ה'תיקון' במהלך הלילה אך יכול לפחות לקום מוקדם - מוטב לו שיאמר את השירה באשמורת הבוקר במקום בחצות.

לצד הייתרונות הגדולים שיש במנהג הרי שיש גם כמה התלבטויות בכך, ומשום כך ראוי להתייעץ עם תלמידי חכמים לפני שמאמצים אותו בקהילה שלא נהגה בו בעבר.

כמה התלבטויות יש בנושא, בנוסף לבעיות של ביטול תורה וביטול קריאת שמע בזמנה: האחת- לדעת רוב ככל המפרשים קריעת הים לא אירעה בחצות (ובוודאי ששירת הים לא הושרה בחצות), ולכן לכאורה אין טעם לומר את השירה דוקא בחצות (אמנם שהצענו שיטה מחודשת לפיה אכן הים נקרע בחצות, ומצאנו שכן סבר גם אביו של הפנים יפות). השניה- התורה העלימה את היום והשעה בה אירעה קריעת הים, ויש שרצו לומר שהוא משום שאין לשורר על מיתת הרשעים. הבאנו את המקורות הנוקטים שאין לשורר על מיתת הרשעים, ואת הדיונים לכאן ולכאן. בעיה זו אינה קשה, שהרי מצאנו חילוקי דעות רבים בנושא, וכמו כן מצאנו מנהגים ותיקים יותר המדגישים את שירת הים ביום שש"פ (בתפילה, בקריאת התורה, ב'תיקון' הנערך בלילה, וכו'). הבעיה השלישית, והקשה מכולם, היא ביטול תשה"מ, נושא אליו התייחסו האחרונים בקשר למנהג ה'תיקון': ר"י צמח ועוד הזכירו 'תיקון' שנערך בחציו השני של הלילה, אך החמדת ימים הזכיר להישאר ערים במשך הלילה כולו, והדבר גרר התנגדות מצד כמה חכמים, הן מצד שיש בכך ביטול תשה"מ, והן מפני התנגדותם הכללית לחמדת ימים. נעיר עוד כי במקום אחר דנו האם מנהג אמירת ה'תיקון' במהלך כל ליל שבועות אינו פוגע ב'חציו ליי', שהרי בעקבות העייפות רבים מהאנשים ישנים למחרת שעות רבות, ואינם מנצלים חצי מהיום ללימוד תורה (ראה על כך במאמרנו שפורסם בהאוצר סיון ה'תשע"ז). יש חכמים שדנו כיצד מותר להיות ערים כליל שבועות, והרי הדבר פוגע במצוות שמחת יום טוב. תירוציהם נוגעים ברובם גם לנידון שלנו (סיכום הדעות בנושא ראה במאמרו של הרב אוריאל בנר, האוצר גליון טז).

לכאורה הפתרון הנוח ביותר הוא לקרוא את 'שירת הים' לפני חצות, אלא שיש מקום לדון האם הדבר ראוי לפי דברי המקובלים. הרב מאזוז העיד כי אביו נהג לומר תיקון ושירת הים לפני חצות הלילה ולעומת זאת נראה שהגרי"מ חרל"פ הקפיד להמתין דווקא עד לחצות.

סיסה ח"ב, כב, סט, וראה במקורותיו שם, ונראה שכל המקורות בנויים על יסוד דברי הגר"מ מאזוז, ולפי"ז הוא מנהג מאוחר).

גם מי שיכריע, בהמלצת רבותיו, להימנע מאמירת 'שירת הים' בחצות, הרי שראוי לו להודות ביום זה להשי"ת שגאלנו מיד צר, ולחזק את האמונה בגאולתינו, ודרכים רבות יש לבטא זאת: על ידי אמירת שירת הים בתפילה בצורה מיוחדת (כמנהג הגר"א), וכן על ידי אמירת התיקון לקראת השחר (כמנהג המקובלים הקדמון), וכן על ידי כוונה מיוחדת בפסוקי הנס הנזכרים בתפילה (כדברי יסוד ושורש העבודה), וכו'.

נחתום בדברי הכלבו (סי' נב): "נהגו בשביעי של פסח... לדרוש... מ'יושע' עד סוף השירה, ומספרים נפלאות שעשה לנו השם ולאבותינו בלשון שיבינו הכל, וגם דורשים מה שעתיד הקב"ה לעשות כשיוציאנו מן הגלות, וכמו שאמרו חז"ל 'בניסן נגאלו ובניסן עתידין להיגאל', ושעתיד להחיות המתים לימות המשיח, לחזק לב מי שאינו יודע בענין הגואל ותחיית המתים".